

LÁNG IMRE

## Keynes és a New Deal

A Roosevelt-korszakkal foglalkozó irodalom egyik visszatérő vitakérdése a New Deal és a közgazdasági gondolat összefüggése, egymásrahatása, ok-okozati viszonya. A kérdés középpontjában a New Deal és Keynes munkásságának kapcsolata áll.

A kérdés pontosabban úgy fogalmazható meg, hogy milyen hatással voltak Keynes állásfoglalásai, a gyorsan változó viszonyok következtében módosuló tételei a New Deal intézkedéseire, illetőleg miként tükröződik az 1933-ban inaugurált amerikai gazdaságpolitika Keynes gondolati rendszerében. Az összefüggések elemzése azonban nem korlátozható a New Deal szakaszaira. A vizsgálódásokat ki kell terjeszteni az 1933 előtti előzményekre, s főként az 1939 utáni időszakra is, hiszen Keynes tevékenysége összeforrott a második világháború utáni világgazdasági rendezést megalapozó munkálatokkal, amelyek középpontjában az amerikai gazdasági külpolitika aspirációi álltak. E tanulmány az előzményekkel és a 30-as évek problematikájával foglalkozik, hangsúllyal a New Deal gazdasági külpolitikájára.<sup>1</sup>

Keynes mindenkor Anglia gazdasági problémáiból indult ki. Ezekre kereste a megoldást, s az angol valóság elemzésének talaján formálódott a polgári közgazdasági gondolatot több vonatkozásban megújító elméleti rendszere. Miközben azonban a hazai problémák gyökereit kutatta, a megoldások alternatíváit felvázolta és azokért többnyire csaknem egymagában küzdött megmerevedett hivatalos álláspontok és szűk érdekek ellen – világméretben gondolkodott. Mivel az angol gazdaság egyensúlyi problémáit a tőkés világgazdaság működésével összefüggésben elemezte, vizsgálódásaiban szükségszerűen központi szerepet kapott az első világháború következtében világ-hitelezővé vált Egyesült Államok gazdaságpolitikájának hatása a tőkés gazdaságokra, mindenekelőtt a második helyre szoruló Anglia gazdasági állapotaira.

### I.

#### 1. *Az amerikai világgazdasági pozíció Keynes korai írásaiban*

Keynes az Egyesült Államok mind nyomasztóbbá váló gazdasági fölényéből adódó problémákkal elsőként a világháború örökségeként kapott kormányközi adósságok és jóvátételek bonyolult konstrukciója kapcsán kerül szembe. 1921-ben írt cikkében rámu-

<sup>1</sup>A második világháború kitörésével kezdődő időszakokkal és Keynesnek az ún. háború utáni tervezésben betöltött szerepével „Nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezetek kialakulása és tevékenysége a II. világháborút követő években” c. munkám foglalkozik. (Bp. 1970).

tat,<sup>2</sup> hogy az amerikai háborús kölcsönök visszafizetési kötelezettsége erőforrásaikat meghaladó terheket ró a volt antant-államokra, s a hitelező merev álláspontja — amely a közös ellenséggel vívott harcot üzleti vállalkozásként fogja fel — a tőkésvilág nagymérvű egyensúly-zavarainak forrása, ugyanakkor az amerikai gazdaságra is káros következményekkel jár, mert az adósországok kénytelenek korlátozni az Egyesült Államokból származó árubehozatalukat. Éles szavakkal pellengérez ki a rövidlátó, paradox amerikai gazdasági külpolitikát („nagy nemzetek gyakran követnek el olyan ostobaságokat, amiket egyéneknek nem néznénk el”), amely különféle finanszírozási módszerekkel erőlteti az exportot, ugyanakkor az import korlátozásával megnehezíti a hitelek visszafizetését, s azt az illúziót táplálja, hogy egyensúlyi állapot alakítható ki tartós exporttöbblet mellett. A cikk megírásának időpontjában rendkívül nyomasztó volt az exporttöbblet (Keynes közel évi 3 milliárd dolláros értéket említ).<sup>3</sup> A későbbi években csökkent ugyan, de fennmaradásával az amerikai külgazdasági kapcsolatok állandósult, strukturális vonásává vált. Keynes a 20-as évek elejének viszonyai között kimutatja, hogy az Egyesült Államoknak hatalmas kölcsönöket kell a tőkésvilágba szivattyúznia a gazdasági kapcsolatok egyensúlyhiányának időleges elleplezése érdekében, de a kölcsönáramlás csak átmenetileg hidalhatja át a nehézségeket, mert a folyamat természetellenes. A kölcsönök kamatait ugyanis csak újabb kölcsönökből tudja fedezni az adós, a kialakult mechanizmus tehát addig működés-képes, amíg az amerikai tőkés hajlandó megvásárolni az európai kötvényeket. Keynes tisztán látja, hogy ez az állapot törekeny, mert nélkülözi a reális alapokat, a kölcsönáramlás el fog apadni, s az amerikai export-offenzíva és importkorlátozás nyomán előállt nemzetközi egyensúlyhiányt a háborús kölcsönök megfizetési kötelezettsége az elviselhetlenségig élezi. Keynes bebizonyítja, hogy az Egyesült Államok önérdekei ellen cselekszik: megfosztja magát követeléseit realizálásától, mert adóseit megakadályozza abban, hogy megszerezhessék a törlesztésekhez szükséges fizetési eszközöket, ugyanakkor az amerikai exportőrök, farmerek szintén kárvallottjai a washingtoni gazdaságpolitikának. Mi tehát a megoldás? Keynes már 1921-ben azt ajánlja, amire sem a 20-as, sem a 30-as évek Amerikája nem lesz hajlandó: az export-import arányok módosítását és a háborús kölcsönök törlését. Ha az Egyesült Államok nem akar évente ajándékot juttatni Európának — írja —, akkor többet kell vásárolnia és kevesebbet eladnia. (Az arányok módosulásának két útját látja: a tőkésvilágból az Egyesült Államokba átáramló arany áremelő hatást fejt ki, s így a viszonylag gyorsabban növekvő amerikai árak gátlólag hatnak az Egyesült Államok árukivitelére, vagy — alternative — az európai valuták további értékcsökkenése szorítja le a minimumra az adósországok árubehozatalát az Egyesült Államokból.) Keynesnek azonban nincsenek illúziói sem az amerikai gazdasági külpolitika fordulata, sem a háborús kölcsön-ügy méltányos rendezése tekintetében.

Keynes 1921-ben írt cikke Cassandra-jóslat. A helyzet mit sem változik a 20-as évek folyamán. Az Egyesült Államok elutasítja az 1922 augusztusi Balfour-jegyzéket, amelyben a brit kormány felajánlotta, hogy lemond volt szövetségesei javára az Angliának járó

<sup>2</sup> *John Maynard Keynes: War Debts and the United States. Essays in Persuasion. London 1931. 52–62.*

<sup>3</sup> Az amerikai exporttöbblet 1920-ban 2 949 535 000 dollár, 1921-ben 1 975 883 000 dollár volt. Ld. *Historical Statistics of the United States 1789–1945. A Supplement to the Statistical Abstracts of the United States. Washington 1949. 244.*

német jóvátételről és a velük szemben fennálló háborús eredetű követeléseiről, ha az Egyesült Államok eltekint az angol kormányadósságoktól. Keynes egy 1928-ban írt cikke<sup>4</sup> már jóval türelmetlenebb hangvételű. 1923-ban végzett számításait idézve megállapítja, hogy az Egyesült Államokkal létrejött törlesztési megállapodásban Anglia hatvan évre olyan fizetési kötelezettségeket vállalt, amelyek fedeznék egy-egy havonta létrehozandó új egyetem, kórház, kutatóintézet stb. alapítási és elhelyezési költségeit, vagy lehetővé tennék az angol népeség felének korszerű lakásokban való elhelyezését. E kötelezettségek – írja – nincsenek összhangban azokkal a kijelentésekkel, amiket az amerikaiak a háborúba való belépésükkor vagy azt követően tettek. Keynes itt a háború folyamán betöltött szerepére utal, amikor a brit pénzügyminisztérium képviselőjeként módja volt tájékozódni a szövetségesközi pénzügyi tárgyalások motívumairól és az ott elhangzott megállapítások intencióiról. Ezek ismeretében kockáztatja meg azt a kijelentést, hogy Amerika talán még nem mondta ki a végső szót. Az óvatosan megfogalmazott remény azonban éles kontrasztot mutat a cikk komor hangvételével és a felsorakoztatott tényekből kirajzolódó kiábrándító képpel; a remény hangoztatása inkább csak retorika.

Ismeretes, hogy Keynes élesen ellenezte Anglia visszatérését az aranystandardra és a font sterling aranyparitásának a háború előttivel azonosan történő megállapítását. Az angol kormány 1925-ben hozott döntését elhibáztottnak, bizonytalan kimenetelű külföldi – elsősorban amerikai – folyamatokra számító hazárd lépésnek, a pénztőke érdekeit szolgáló katasztrófa-politikának tartotta. A font-stabilizáció kapcsán Keynes az angol és az amerikai gazdaság összefüggésének más oldalával kerül szembe, mint korábban. A stabilizáció alapjául szolgáló hivatalos álláspont ugyanis az volt, hogy az amerikai árszint emelkedni fog; a brit kormánykörök az Óceánon túli áremelkedések nivelláló hatásában bíztak. Keynes kimutatja, hogy e várakozások beteljesülésének elmaradása esetén súlyos helyzet áll elő az angol nemzetgazdaságban, a viszonylag magas angol árszínvonal miatt súlyosbodik az exportra dolgozó iparok piacproblémája, gazdasági pangás következik, állandósul a defláció mint az árszínvonal leSORÍTÁSÁNAK politikája, amely elkerülhetetlenül kielezi a munkaerő-foglalkoztatási helyzetet. A font-stabilizáció másnapján írt tanulmánya<sup>5</sup> valóságos gúnyirat, amely megsemmisítő bírálatát adja a Churchill pénzügyminisztersége idején végrehajtott, súlyos következményekkel terhes lépésnek. A nemzeti presztízs-szemponatokkal és ingatag gazdasági érvekkel operáló kormány a City tapsai közepette túlértékelt valutát kreált; a túlértékeltség mértéke mintegy 10 százalékos volt. Keynes gyenge lábakon állónak tartja az amerikai árszint emelkedéséhez fűzött reményeket (amelyek szerint rövidesen egyensúlyba kerül az angol és az amerikai árszint, s ezzel eltűnik az angol export világpiaci hátránya), mivel az Angol Bank kamatlábpolitikája nem segíti a nagyon várt amerikai fejlemények bekövetkeztét, sőt azok ellen hat, gátolva az aranystandard árnivelláló működését. Az Angol Bank ugyanis a font-stabilizáció sikere érdekében magasan tartotta a leszámítolási kamatlábat, a nagyobb kamatjövedelem Londonba csábította az amerikai tőkét, s így az Angliába beáramló arany oda özönlött és ott érvényesítette árfelhajtó hatását, ahol amúgy is viszonylag magasak voltak az árak. Keynes a folyamat megfordítását ajánlja: a magas kamatlábbal előidézett hitelmegszorítás felváltását az „olcsó pénz”-politikával, aminek következményeként megindul az arany vissza-

<sup>4</sup>J. M. Keynes: i. m. 66–73.

<sup>5</sup>J. M. Keynes: *The Economic Consequences of Mr. Churchill. Essays in Persuasion.* 244–270.

áramlása, elősegítve ezzel az angol árszint csökkenését, illetve az amerikai árak emelkedését. Keynes a font-stabilizációnál érvényesült rövidlátó, a nemzeti szempontokat semmibe vevő pénzpoltikát veszi célba, azt a szemléletet, amit a City-érdekek határoztak meg, s amely a londoni pénzpiac korábbi világközpont szerepét a külföldi tőke számára vonzó magas kamatlábbal és a stabil font által teremtett biztonság-érzettel vélte visszaállíthatónak. E szemlélet hajlandó volt feláldozni az olcsó hitellel ösztönözhető belső gazdasági fellendülést és az exportra dolgozó ipar érdekeit, s nem habozott támadást indítani az angol munkásság életszínvonala ellen. Keynes tisztán látja, hogy a City-érdekek képviselőiben cselekedett kormány és a monopoltőke számára – a remélt amerikai áremelkedés elmaradása esetén – csak egyetlen alternatíva áll nyitva: a munkabérek leszorításának politikája. Az alternatíva megvalósulásának két útját vázolja fel: az Angol Bank hitelkorlátozásai következtében az ipar bérleszorításokkal kikényszeríti az önköltség csökkenését, hogy az exportárakat versenyképesse tegye, vagy ugyanez történik a munkásság beleegyezésével. Az 1925–31 közti időszak – az „aranystandard-kényszerzubbony”, tehát a font-aranyparitás fenntartásának korszaka – a munkásság életszínvonala elleni támadás alternatívájának megvalósulását hozta magával, s ezzel Keynest igazolta.

Az angol nemzetgazdaság funkcionálásának kérdései Keynes 1936 előtti írásaiban alapvetően valutáris, pénzpoltikai problémákként jelennek meg; a világgazdaságban végbemenő folyamatok nyomásának levezetését segítő nem-monetáris gazdaságpoltikai alternatívák alárendelt szerepet játszanak elméleti rendszerében. A 20-as évek fejleményei, mindenekelőtt a viharos amerikai prosperitás és az Egyesült Államok világgazdasági térhódítása azonban arra figyelmezteti Keynest, hogy fontolóra kell vennie az Anglia helyzetét védő nem-monetáris gazdaságpoltikai eszközöket is. Ebben az irányban hatott a font 1925. évi stabilizációja is, amely a font túlértékelttsége következményeként zöld utat nyitott Anglia árubehozatala előtt. A viszonylag olcsóbbá vált külföldi árak elleni védekezés ügye tehát akuttá vált. Mivel a kormányzat mereven ragaszkodott a font rögzített aranyparitásának fenntartásához, a valutáris megközelítés (azaz a font leértékelése) kizárt volt. Ezért Keynes figyelme a kereskedelem-poltika felé fordul, de kereskedelem-poltikai nézeteiben csak vontatottan jut el az adott helyzet követelte állásponthez. Keynes a 20-as években még következetesen a szabadkereskedelem platformján áll, tagadja a protekcionizmus foglalkoztatottság-növelő hatását. Ez az álláspont azonban nem abszolút. Keynes elismeri ugyanis, hogy a protekcionizmus a várfallal védett iparokban – a külföldi árak versenyképességének csökkentése révén – hozzájárulhat a foglalkoztatottság növeléséhez. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy a protekcionista intézkedések elleni külföldi megtorlás folytán visszaesik a kivitel, csökken a foglalkoztatás az exportra dolgozó iparokban, nemzetgazdasági szinten tehát nem származik előny a protekcionizmusból.<sup>6</sup>

A világgazdasági válságnak kellett eljőnie, hogy Keynes változtasson kereskedelem-poltikai nézetein, s azokat az angol nemzetgazdaság védelmezését célzó elméleti rendszerébe illessze. Anglia ekkor az aranystandard béklyóinak szorításában él; úgy tűnik, hogy az arany megingathatatlan szilárdsággal ül trónusán. Az adott helyzetet kényszerűen tudomásul vevő Keynesnek le kell mondania arról, hogy Anglia a valutapoltika változtatásával próbál szembeszállni az Egyesült Államokból átáramló válsággal, azaz a font-leérté-

<sup>6</sup> Vö. *Randall Hinshaw: Keynesian Commercial Policy. Ld. The New Economics. Keynes' Influence on Theory and Public Policy.* Ed. by Seymour E. Harris. London (1949). 315–316.

kelés importdrágító hatására támaszkodva védekezik az amerikai áruk ellen. A valutáris megoldás makacs elutasítása a kormány részéről arra készteti Keyneset, hogy vizsgálat alá vegye a védekezés kereskedelempolitikai útjának lehetőségeit. Ez szabadkereskedelem-eszményének revízióját követeli meg. Keynes első ízben az 1930-ban megjelent „A Treatise on Money” című művében teszi meg a protekcionizmus elfogadása felé vivő lépést. Ezzel kihívja maga ellen az ortodoxia híveinek haragját, akik gyakorta emlegetett következetlensége megnyilvánulásaként fogják fel a protekcionizmus vállalását. Valójában nem következetlenségről van szó, hanem arról, hogy Keynes mindenkor érzékenyen reagált az adott helyzetre, és nem habozott változtatni korábbi álláspontján, ha az új megközelítés célszerűbbnek ígérkezett az elérni kívánt állapot, az angol nemzetgazdaság stabilitása szempontjából.

Keynes a protekcionizmus hatásának vizsgálatát az Egyesült Államokban kirobbant válság viszonyai között végzi el. Vizsgálódásai arra figyelmeztetik, hogy ha Anglia nem fejt ki ellenállást a válsággal szemben, akkor valósággal importálja a deflációs nyomást. Exportja ugyanis a külföldi kereslet válság okozta visszaesése következtében csökken, importja viszont a válság által lenyomott külföldi árak miatt nőni fog, fizetési mérlege tehát kedvezőtlenül alakul. Arany áramlik ki az országból, aminek kamatláb-emeléssel esetleg gátat lehetne vetni, de a hitelmegszorítás másfelől a hazai beruházásokat és a foglalkoztatást fogja vissza. Ilyen körülmények között a fizetési mérlegre nehezedő nyomást mérséklő manővernek – a „drága pénz”-politika alkalmazásának – a belgazdaság látná kárát. E gondolatmenet vezeti Keyneset arra az elhatározásra, hogy belső hitelexpanzióval kombinált mérsékelt vámvédelmet propagáljon egy 1931 márciusban közzé tett cikkében.<sup>7</sup> A kész- és félkészárúkra 15 százalékos, az élelmiszerekre és a nyersanyagokra 5 százalékos vám kivetését ajánlja, kivéve az export-árak alapját képező nyersanyagokat, amiket vámmentesen javasol behozni. Keynes az intézkedés átmeneti jellegét hangsúlyozza; javaslata szerint a vámvédelem hatályát vesztené, amint a világpiaci árak ismét elérik az 1929-es szintet. A vámfalal megvalósított importkorlátozás hasznát egyfelől a váموkkal védett hazai iparban növelhető foglalkoztatásban, másfelől abban látja, hogy az elért megtakarításokkal fedezni lehet a belső fellendülés folytán fokozódó import terheit. A megtakarításokkal azonban további ambíciózus tervei vannak. Azt ajánlja, hogy London folyósítson ezekből kölcsönöket is a külföldnek, mert így visszaszerezhetné a nemzetközi hitelpiacon elfoglalt korábbi vezető szerepét, amit kellő tapasztalat híján más ország nem képes betölteni. A célzás címzettje félreismertetlenül a new yorki pénzpiac. Keynes javaslata tehát a bel- és külgazdaságra egyaránt kiterjed, elemei azonban éppen ezért bizonyos mértékig ellentétes tendenciákat hordoznak. A vámvédelem hatékonyságát ugyanis veszélybe sodorhatták a belső hitelexpanzióval ösztönzött fellendülés előidézte fokozott importigények. Másfelől kérdéses volt, vajon a fokozni javasolt külföldi hitelnyújtások nem terhelik-e túl a fizetési mérleget, aminek egyensúlyban tartása volt a közvetlen cél.<sup>8</sup>

<sup>7</sup>J. M. Keynes: *Proposals for a Revenue Tariff. Essays in Persuasion.* 271–280.

<sup>8</sup>Roy Harrod, Keynes életrajzírója, pasztikus képet rajzol arról, hogyan közölte vele Keynes 1930-ban tervét. Bár Harrod látta, hogy a terv szükségmegoldás, arra kérte Keyneset, hogy álljon el attól. Keynes megnyugtatta, hogy a válság akkori szakaszának lezárultával megszüntethető a vámvédelem. Harrod ezt Keynes páratlan rugalmassága bizonyítékaként értékeli. Vö. R. F. Harrod: *Keynes, the Economist. The New Economics.* 70–71.

A program gyakorlati próbájára nem került sor. 1931. szeptember 21-én az angol kormány felfüggesztette az aranystandard működését. Keynes az új helyzetben, a Times szerkesztőjéhez intézett szeptember 28-i levelében<sup>9</sup> visszavonja vámtarifa-javaslatát, illetőleg a vámok jelentőségét most már másodlagosnak ítéli. Új állásfoglalása azon a megfontoláson alapul, hogy a font értékcsökkenése hatékonyabban szolgálja majd a külkereskedelmi forgalom egyensúlyi zavarainak mérséklését, mint a vámemelés, mert az utóbbi károsan befolyásolhatta volna az exportérdekeket. (A később bekövetkező versenyszerű leértékelések romboló hatását akkor még nem lehetett előre látni.) Keynes az aranystandard feladásától nemcsak azt várja, hogy az angol áruk a legolcsóbbak között lesznek a világpiacon, hanem azt is, hogy London visszaállítja pénzügyi szupremáciáját, mivel a brit birodalom országai és a kívül álló államoknak több mint a fele együtthalad majd Angliával a valutapolitika terén. A feladatot a font vezető szerepén alapuló életképes nemzetközi valutapolitika kialakításában jelöli meg. Ezt nem helyettesítheti az általa korábban felvett vámpolitika. Keynes a vámpolitika terén leírt vargabetű után visszatér a monetáris politika szférájába.<sup>10</sup>

## 2. Az aranystandard-problematika

Keynes a 20-as években – Seymour Harris, a neves amerikai közgazdász szóhasználatával élve – „egy ember-forradalmat” vívott az aranystandard ellen, aminek működésével szemben mélységesen bizalmatlan volt. Cikkeiben, tanulmányaiban pejoratív jelzőkkel illeti a tőkés gazdasági rend e fő mechanizmusát. Közülük talán a legkifejezőbb az a megállapítás, hogy az aranystandard immár barbár relikvia lett, utalva ezzel arra, hogy a világháborút követő időszak alapvetően megváltozott körülményei között az aranystandard-mechanizmus nem töltheti be többé korábbi szerepét. 1923-ban publikált tanulmányai egyikében – amin jól érezhető, hogy a font-stabilizációt megelőző viták és polémiai nyomása alatt íródott – leplezetlen vehemenciával fogalmazott elemzését adja az aranystandarddal kapcsolatos illúziók tarthatatlanságának. A világháború után – úgymond – az arany értékét többé nem a természet esetlegességei és az egymástól függetlenül cselekvő hatóságok, egyének megítélése határozza meg, hanem csaknem kizárólag az amerikai Federal Reserve Board pénzpolitikája, az arany értéke tehát mestersegesen megállapított. Keynes éles szavakkal aposztrofálja az Egyesült Államokat, amiért szükségleteit meghaladó mennyiségű aranyat importál (ti. az adósállamok kénytelenek áruszállításaik akadályozása miatt arany-transzferekhez folyamodni), hogy azután a felesleget biztos pincékben tartva kivonja a forgalomból.<sup>11</sup> „Az aranyérték jövőbeni stabilitásába vetett bizalom attól függ tehát – vonja le a következtetést –, vajon az Egyesült Államok eléggé ostoba-e ahhoz, hogy az általa nem akart aranyat továbbra is elfogadjon, és

<sup>9</sup> J. M. Keynes: A Letter to The Times. Essays in Persuasion. 286–287.

<sup>10</sup> A valuta értékcsökkenése az export könnyítésével egyidőben az import drágítása, tehát korlátozása irányában hat. A világgazdasági válság ezt úgy módosította, hogy Anglia a világpiacon áresések miatt olcsóbban tudott külföldön vásárolni.

<sup>11</sup> Keynes arra az amerikai gyakorlatra céloz, amelynek rendeltetése az infláció visszafogása volt. Az Egyesült Államok pénzügyi szervei a külföldről beáramló arany egyrészét „sterilizálták”, így ez a hányad nem szolgált alapul a belső hitelexpanzió számára.

elégge bölcs-e, hogy ha már elfogadta azt, fenntartsa rögzített értékét . . . Ez az állapot kevésbé vonzó azon országok számára, amelyek még abban a helyzetben vannak, hogy megváltassák jövőbeni értékmérőjüket.” A célzás természetesen Angliára vonatkozik, amely a tanulmány megjelenésének időpontjában még nem döntött az aranystandardra való visszatérésről. Keynes szerint az arany maga is „irányított pénzzé” változott a világháború után. Érvéle a kiszámíthatatlan – az aranystandard által közvetített – külföldi folyamatok nyomásától megszabadított „irányított valuta” koncepciójának elfogadtatásán munkál. Az irányított valuta bevezetését szükségszerűnek mondja a papírpénz és a bankhitel modern világában, mivel az aranyra válthatóság sem változtat azon a tényen, hogy maga az aranyérték is központi bank-döntések függvénye. Ha viszont Anglia visszatér az aranystandardra, e lépés azon eltolódás miatt, ami a világ aranykészletének megoszlásában az Egyesült Államok javára végbement, elkerülhetetlenül az amerikai Federal Reserve Board kezébe tenné le az angol árszint szabályozását, s Anglia túlzott függőségbe kerülne a Board politikájától és kívánságaitól – fogalmazódik meg Keynes fő aggálya.<sup>12</sup>

1925 februárjában, közvetlenül a font-stabilizációval kapcsolatos angol kormánydöntés meghozatala előtt, valósággal drámaivá forrósodik a hang: „Az aranystandard . . . célja a City és a Wall Street merev összekapcsolása . . . Az Egyesült Államok hatalmas és szakadatlan crescendóban él. A hatalmas ingadozások, amelyek munkanélküliséget és nyomort hoznak ránk, eloszlanak odaát az általános fellendülés közepette. Az olyan ország, amelynek gazdasági tevékenysége évről évre néhány százalékkal nő, nem kerülheti el és megengedheti magának az átmeneti zavarokat. Ez volt Anglia helyzete a 19. század nagy részében . . . Ma más a helyzetünk. Fejlődésünk, ha van egyáltalán ilyen, lassú ütemű, s gazdasági struktúránk hibái – amiket figyelmen kívül hagyhattunk, amíg előre száguldottunk és amilyeneket az Egyesült Államok ma is figyelmen kívül hagyhat – napjainkban fatális súlyúak. Az 1921-es visszaesés súlyosabb volt az Egyesült Államokban, mint Angliában, de 1922 végére gyakorlatilag helyreállt az amerikai gazdaság. Az angol gazdaság még 1925-ben is egy milliányi munkanélkülit hurcol magával. Az Egyesült Államok a következő években megélhet ugyan ipari és pénzügyi viharokat, de ezek alig fogják érinteni az amerikai gazdaságot. Mi azonban, ha osztozunk azokban, csaknem megfulladhatunk.”<sup>13</sup>

Keynes diagnózisa pontatlannak bizonyul. Az 1929 októberében kipattant világgazdasági válság legsúlyosabban érintett áldozata az amerikai gazdaság volt. Nem a 20-as évek elején rövid ideig tartó recesszió ismétlődött meg. A „hatalmas, szakadatlan crescendo” tört meg, s felszínre került az amerikai gazdaság valamennyi strukturális ellentmondása. Az amerikai epicentrumú világválság elmélyülésével, tartóssá válásával egyre inkább úgy tűnt: voltaképpen a 20-as évek amerikai prosperitása volt az intervallum. Keynes legsötétebb feltevései váltak valóra az Egyesült Államokból a tőkésvilág többi részébe transzponálódó válságról. Most már nem arról volt szó, hogy a londoni City az amerikai prosperitás pénzügyi központja, a Wall Street járszalagjára kerül és a Federal Reserve Board szabja meg a defláció hínárjában vegetáló angol gazdaság működési lehetőségeit. Az angol gazdaságnak az Egyesült Államokból kigyűrűző világválság közepette kel-

<sup>12</sup>J. M. Keynes: *Alternative Aims in Monetary Policy. Essays in Persuasion.* 199–212.

<sup>13</sup>J. M. Keynes: *The Speeches of the Bank Chairmen. Essays in Persuasion.* 233–234.

lett létét biztosítania. Új feltételek mellett, változatlan aktualitással, azonos célt hordozóan merült fel a Keynest hosszú évek óta foglalkoztató kérdés: hogyan függetlenülhet Anglia a külföldről érkező folyamatok nyomásától.

Úgy tűnt, hogy az 1931 szeptemberi döntés megnyitja az utat a függetlenülés felé. Keynes mértéktartóan, saját korábbi erőfeszítéseit alig említve, derülátóan üdvözli az aranystandard felfüggesztését, amit a gazdaság egésze számára előnyösnek ítél. Az adott időpontban egyedül a monetáris politika kínál vizsgálódási lehetőségeket. A gazdaságpolitika egyéb szféráiban még csak éreleődik a fordulat.

Keynes nem triumfál, amikor úgy látja, hogy a tőkésvilág jelentős része követni fogja az angol példát. Akkor sem triumfál, amikor megállapítja, hogy a font és a példáját követő többi tőkés valuta értékcsökkenése folytán előállt helyzetben azok az országok lesznek a kárvallottak – elsősorban az Egyesült Államok és Franciaország –, amelyek megmaradtak az aranystandardon. Ezek az országok – úgymond – Midas királyként kénytelenek lesznek eltűrni az átkot: exportjuk kiszáradását. Ez saját tetteik kikerülhetetlen következménye lesz: vámfalukkal meggátolták háborús eredetű és más követeléseik árban történő kiegyenlítését, elragadták a világ aranykészletének jelentős részét, megszüntek kölcsönöket nyújtani. A keynes-i elemzés szerint ilyen körülmények között egyetlen választási lehetősége van a világ többi részének: az aranystandardon maradt országokból származó áruk vásárlásának megszüntetése, annál inkább, mivel ezen országok valutáinak túlértékeltsége folytán megfizethetetlenek exportra kerülő áruik. Ezt a megoldást azonban – bár a terhek az aranystandardon maradt államokra hárulnak – Keynes nem tartja kielégítőnek, mert úgy látja, hogy a világ nem élhet prosperitásban az amerikai gazdaság fellendülése nélkül. Abban reménykedik, hogy az aranystandardhoz ragaszkodó országok tanulnak a keserű leckéből, és új fejezet nyílik a világ monetáris politikájában.<sup>14</sup>

Keynes természetesen tisztában van azzal, hogy a font megváltozott pozíciója folytán lehetségessé váló új monetáris politika önmagában nem oldhatja meg az angol gazdaság problémáit,<sup>15</sup> mint ahogy az amerikai áruktól való elzárkózás sem számolhatja fel a tőkésvilág gazdasági egyensúlyzavarait. Keynes az Egyesült Államok talpraállítását avatja a tőkés gazdaságok tartós prosperálásának alapvető feltételévé. E felfogásban az amerikai áruk elleni védekezés – szükséges, átmeneti rossz, ami haladéktalanul véget ér, amint megváltozik Washington magatartása. Keynes a kormányközi tartozások és jövátételek egyéves fizetési haladékat deklaráló 1931 júniusi Hoover-moratóriumra céloz, amely óta – úgymond – „az Egyesült Államok elnöke álmát alussza”, holott az azóta történt jelentős események megérdemelnék figyelmét. Ironiája – kimondatlanul – a köztársaságpárti kormányzat azon álláspontját veszi célba, amely szerint a válság előbbutóbb kifutja magát, s a mélypont után szükségszerűen, érdemleges állami beavatkozás nélkül megindul a talpraállás folyamata a laissez-faire doktrína értelmében. Keynes tárgyalásokat sürget az aranystandardon maradt államokkal, együttműködést helyez kilátásba, sőt megcsillantja annak a lehetőségét is, hogy Anglia követőivel együtt visszatér egy „drasztikusan megreformált aranystandardhoz”, feltéve, hogy az aranystandard hívei vállalják a szükségszerűen szigorú feltételeket.

<sup>14</sup>J. M. Keynes: *The End of the Gold Standard. Essays in Persuasion.* 288–294.

<sup>15</sup>Anglia röviddel az aranystandard felfüggesztése után leszállította a leszámítási kamatlábat. Ezzel rátért a gazdaság fellendítését célzó „olcsó pénz”-politikára.



Keynes előtt egy megváltozott amerikai gazdasági külpolitika távlatainak kontúrjai rajzolódni látnak. Olyan gazdasági külpolitikáé, amely feladja az amerikai érdekek kizárólagos szolgálatát, és a tőkésvilág egészének érdekében álló, hosszú távú gazdaságpolitikai koncepciót valósít meg. Ebben a felfogásban háttérbe szorulnak a nemzetgazdaságok pillanatnyi, közvetlen érdekei (ezek jegyében fogalmazódnak meg az amerikai áruk defenzív jellegű kizárására vonatkozó elgondolások), s átadják a helyüket a kompromisszumokon alapuló kölcsönös előnyöknek, a tőkésvilág harmonikus fejlődését előrehajtó nemzetközi együttműködésnek. A tőkésvilág egészének érdekeit szolgáló távlati elgondolás Keynes értelmezésében nem zárja ki az új viszonyokhoz igazított, módosított aranystandard létjogosultságát.

### *3. A gazdasági függetlenülés igénye a 30-as évek elején*

A világgazdasági környezet, amelyben Keynes az új monetáris politika lehetőségeit latolgatja, merőben ellentétes volt az általa felvázolt eszményi képpel, de távlatilag sem ígérte annak megvalósulását. Világszerte a centrifugális erők hatottak. Nem mutatkoztak jelei annak, hogy a tőkés világgazdaság strukturális egyensúlyzavarait nemzetközi együttműködéssel kísérlik meg mérsékelni a tőkésállamok. A gazdasági elszigetelődés az 1931-es pénzügyi válságot követően új vonásokkal bővült és a nemzetgazdaságok állandósult létformájává vált. E tendenciát a világpolitikai folyamatok is támogatták; a fasiszta államok a gazdasági elzárkózás legkiélezettebb formája, az autarkia útjára léptek. A tőkés világgazdaság dezintegrálódásának jelentős lökést adott a valutáris és kereskedelmi korlátokkal körülvett angol befolyási övezet létrejötte. Az Egyesült Államokban 1933 tavaszán kezdetét vette a belgazdaságpolitika elsőbbségét megvalósító New Deal; a Roosevelt-kormány szakított az aranystandarddal, aminek hatóköre a Franciaországból, Belgiából, Hollandiából, Svájcban és néhány más országból álló ún. aranyblokkra szűkült. 1933 derekán úgy tűnt, hogy a Keynes által felvázolt eszményi kép a tőkésérdekek nemzetközi tárgyalások útján történő harmonizálásáról, a tőkés világgazdaság konszolidálásáról – utópia.

A világszerte érvényesülő elzárkózási tendencia a londoni valutáris és gazdasági konferencia kudarcával, 1933 nyarán tetőzött. A világkonferencia lefolyása félreismertethetetlen bizonyítékot szolgáltatott arról, hogy a tőkés világgazdaságban az autonóm, mások rovására végrehajtott állami szabályozó intézkedések jelentik a realitást, és a gazdasági elszigetelődés elleni filippikák hatástalanok az üléstermek falain kívül. A konferencia a gazdasági kapcsolatok liberalizálása, a nemzetközi kereskedelmet béklyózó kereskedelmi és valutáris akadályrendszer lebontása jegyében ült össze. Összehívásában jelentős szerepe volt az Egyesült Államok köztársaságpárti kormányának, de az új, demokratapárti adminisztráció sem tagadta meg az előd kezdeményezését. A Nemzetek Szövetsége égisze alatt ülésező konferenciának azonban rövidesen tapasztalnia kellett, hogy Roosevelt nem osztja Hoover nézeteit a válság okairól és megszüntetésének lehetőségeiről. Az új elnök az okokat nem a világgazdasági kapcsolatok megbomlásában és az aranystandard működésének felfüggesztésében, tehát nemzetközi tényezőkben látta, hanem a hazai viszonyokban kereste. Ebből következően a gyógyulás útját is e viszonyok megváltoztatásában, elsősorban a hazai árszínvonal gyorsütemű emelésében jelölte meg. E koncepcióban nem volt

helye a nemzetközi együttműködésnek, sőt Rooseveltt a londoni konferencia célkitűzéseiben, főként a három vezető tőkés valuta ideiglenes árfolyam-stabilizációjára vonatkozó tervezetben egyenesen a New Deal sikerét és az aranytól megszabadított „irányított dollár” megteremtését veszélyeztető manővert látott. Miután ismételt elutasította az amerikai valutáris akciószabadság korlátozásaként felfogott londoni terveket, saját delegációjának tevékenységét is dezavualva, kemény, leckéztető hangnemű üzenetet küldött a konferenciának. A „bombaüzenet” néven hírhedtté vált július 2-i üzenet megpecsételte a konferencia sorsát. A gazdasági kapcsolatok liberalizálásának platformja az elsőbbséget kapott valutáris rendezés zsákutcája következtében kudarcot vallott. A legnagyobb hitelező-ország együttműködési készségének hiánya szétrombolta a nemzetközi megegyezéshez fűzött papirosszagú illúziókat, s megmutatta, hogy teljességgel hiányoznak a liberalizálás feltételei.<sup>16</sup>

A tőkésgazdaságok folyamataira mindenkor gyorsan reagáló Keynesnek természetesen állást kellett foglalnia 1933 nyarának eseményeiben. Tevékenysége nem korlátozódott elvi állásfoglalásokra. Segítséget nyújtott az amerikai delegációnak egy nyilatkozat kidolgozásában, aminek célja a Roosevelt-üzenet hatásának mérséklése volt. A nyilatkozat kidolgozásának időpontja – július 4-e éjjel – és a szöveg magyarázkodó hangneme arról tanúskodik, hogy készítői érzékelték a Roosevelt-üzenet keltette általános méltatlankodás közvélemény-formáló erejét, s a New Deal-valutapolitika indítékainak feltáráásával remélték csökkenteni a konferencia zsákutkába jutása miatt fellobbant szenvedélyeket. A szöveg azonban ugyanolyan intranszignens volt, mint a Roosevelt-üzenet. A hazai árszínvonal emelésére irányuló erőfeszítések feltétlen elsőbbségét szögezte le, kifejtve, hogy a dollár értékcsökkenése még nem érte el a kívánt mértéket, a három vezető valuta ideiglenes árfolyam-stabilizációjának terve tehát mesterséges, irreális, a hazai problémák orvoslását célzó intézkedéseket gátló lépés lenne, s a dollár külföldi valutákhoz viszonyított értéke sem az adott helyzetben, sem távlatilag nem bír érdekléssel az Egyesült Államok számára.<sup>17</sup> A nyilatkozat tehát – csakúgy, mint a magyarázni kívánt Roosevelt-üzenet – a valutáris akciószabadság manifesztrumának tekinthető. Egyértelmű bizonyítékot szolgáltat arról, hogy Washington a gazdasági talpraállítás fontos emelőjének tartotta a valutapolitikát, amelynek feladata a dollár értékcsökkenésével párhuzamos belső árszínvonal-emelkedés gerjesztése.

A londoni konferencia idején Keynes nézetei látszólag már teljesen új útra tértek az egy évtizeddel korábban vallott szabadkereskedelem-eszményhez képest. A liberalizálást zászlajára író konferencia tárgyalásait időfecsérlésnek tekinti Keynes. Felismeri, hogy a 19. századtól örökölt ortodoxia nem nyújthat megoldást a tőkésgazdaságok bajaira; szerinte a liberalizmus jegyében elítélt kereskedelmi és valutáris korlátok nem a bajok okai, hanem következményei.<sup>18</sup> A konferencia azonban megrekedt a valutáris kérdéseknél, ezért Keynesnek elsősorban ezekben kellett állást foglalnia. Hangja diszsonáns az általános méltatlankodás közepette; magasztalja a Roosevelt-üzenetet és az elnök bátorsá-

<sup>16</sup> A londoni világgazdasági konferencia lefolyására nézve ld. „A Roosevelt-kormányzat első évének gazdaságpolitikai dilemmája” c. tanulmányomat (Századok, 1974/1. sz. 136–185).

<sup>17</sup> A nyilatkozat szövegét ld. *Raymond Moley: After Seven Years*. New York, London (1939). 419–421.

<sup>18</sup> Vö. *R. F. Harrod: The Life of John Maynard Keynes*. New York (1951). 442.

gát. „Roosevelt elnöknek nagyon igaza van” – ezt a címet hordja a Daily Mail július 4-i számában publikált Keynes-cikk, amely lelkesült igenlése az amerikai valutapolitikai kísérletnek. Keynes nem mondja ki, de cikke mellett bizonyít, hogy a New Deal kísérletében saját elgondolásaival rokonvonásokat mutató törekvéseket lát.

1933 nyara határkövet jelez Keynes gondolkodásában. Az év fejleményei számvetésre, nézetváltozása folytán egyfajta – szavaival élve – szellemi leltárkészítésre készítetik. A két pólus: a 19. századi szabadkereskedelem-eszmény és a „nemzeti önellátás” terminusával meghatározott gazdasági függetlenülés. Más szóval: a nemzetközi munkamegosztás és a gazdasági elszigetelődés alternatívái. A számvetés nem könnyű. Olyan doktrínával kell Keynesnek leszámolnia, amely egy évtizede még alapigazságot jelentett számára. Mint azt a New Statesman and Nation 1933. július 8-i és 15-i számában megjelent, „Nemzeti önellátás” című terjedelmes cikkében kifejti,<sup>19</sup> a szabadkereskedelmet nemcsak doktrínaként, de – neveltetése folytán, osztozván e felfogásban honfitársai zömével – mindenkor csaknem az erkölcsi törvény részeként tisztelte.

Keynes elégedetlen korábbi eszményével, amely szerinte teljességgel alkalmatlanná vált a kor problémáinak megoldására. Kemény szavakkal illeti „a dekadens nemzetközi, de individualista kapitalizmust”, amit sikertelensége miatt már nemcsak hogy nem szeretnek, de kezdenek megvetni is. Teljes a kiábrándultság, ám a kivezető út sokfelé ágazik, az irány nem meghatározott, világszerte kísérletezés folyik, és nem lehet tudni: melyik kísérlet lesz eredményes. Azt azonban tisztán lehet látni, hogy a világ az atyák „gazdasági internacionalizmusának” eszményétől – tehát a nemzetközi munkamegosztás tételétől – eltérő irányban halad; a kor áramlatai már nem ítéltetők meg az idejétmúltá hit maximái szerint. Keynes arra a következtetésre jut, hogy a nemzetközi munkamegosztás többé nem jár olyan előnyökkel, mint valaha; növekvő tapasztalatok bizonyítják, hogy a nemzetközi specializációnak csak akkor van már létjogosultsága, ha azt a klíma, a természeti erőforrások, a népesedés, valamint a kulturális és szakértelembeli színvonal nagymérvű eltérései indokolják, de egyre nő azon termékek száma, amiket a legtöbb országban immár csaknem azonos hatékonyságú tömegtermelési eljárásokkal lehet előállítani. Mindinkább csökken tehát az önellátási törekvések gazdasági hátránya.

Keynes a műszaki haladás nyomán feltáruló perspektíva lehetőségeit latolgatja makroökonómiai szemléletével. Arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a „gazdasági internacionalizmus”, amely az áru és a tőke szabad áramlását feltételezi, az anyagi jólét lényegesen alacsonyabb fokára kárhoztatja Angliát, mint aminőt egy másik rendszer lehetővé tenne. A „gazdasági internacionalizmus” rendszerében ugyanis – írja – a pénzügyi erők működésének hatása világszerte úgyszólván egységes szinten tartja a kamatlábat, holott Angliában az elkövetkező harminc év folyamán a minimumra kellene süllyednie annak. Erre azonban nincs lehetőség a 19. századi eszményeken alapuló rendben.<sup>20</sup>

Milyen legyen az a másik rendszer, ami megvalósítja a kamatláb kívánatos szintre csökkenését, s ezzel a műszaki haladás előrehajtó erejének kibontakozását? Keynes nem

<sup>19</sup>J. M. Keynes: National Self-Sufficiency. The New Statesman and Nation, 1933. júl. 8. 36–37, júl. 15. 65–67.

<sup>20</sup>Keynes itt a gazdasági fejlődést segítő „olcsó pénz”-politikára utal, amely autonóm módon állapítja meg a leszámítolási kamatlábat, és másodlagosnak tekinti a külföldi tőkére gyakorolható vonzerőt.

ad világos választ erre a kérdésre, s bár odáig megy, hogy a magánvállalkozási struktúra fenntartását a kívánt irányban való haladás ellen ható tényezőként fogja fel, természetesen a tőkésrend keretei között maradvá vázolja fel koncepcióját. Az Egyesült Államok és Anglia kísérletezéseire utal, mint olyan országokra, amelyek nagyjából megtartják a régi modellt, ám a felszín alatt egy „új gazdasági terv” megvalósítására törekszenek. Keynes nem említi, de a cikk megírásának időpontja valószínűsíti, hogy a New Deal első intézkedései impresszionálták. 1933 nyarán már megkezdődött az amerikai mezőgazdaság és ipar talpraállítását célzó két alapvető fontosságú New Deal-törvény végrehajtása,<sup>21</sup> s ez erőteljes állami beavatkozásra biztosított lehetőséget a termelés és elosztás megszervezésében. Ez az, ami megragadja Keynes gondolatvilágát. Éles gúnyval illeti a pénzben kifejeződő gazdasági eredményesség – a gazdasági tevékenység célszerűsége ismérvének – 19. századbeli túlhajtását, a „kifizetődő dolgok” utáni hajszát. Mégsem tűzi célul a profiton alapuló tőkés gazdaság radikális reformját. A *tőkésállam* tevékenységében igényli a fordulatot, az állami funkciók újraértelmezéséért száll síkra. Nem az egyén mentalitását uraló profit-beállítottságot akarja megváltoztatni, hanem az állam feladataiban időszerű fordulatért emel szót. Meg kell szüntetni – írja – azt a koncepciót, amelynek értelmében a pénzügyminiszter egy afféle részvénytársaság elnöke. A megváltozott funkciójú állam hatáskörének ki kell bővülnie; az állam egyik fő feladata az legyen, hogy eldöntse: mit kell odahaza termelni és mit kell cserélni a külfölddel.

Keynes a „másik rendszer” ürügyén az angol érdekeknek jobban megfelelő gazdasági mechanizmus kikísérletezését sürgeti. A 19. századi liberális eszmények kudarcából azt a következtetést szűri le, hogy a tőkésállamnak kísérletezési szabadsággal kell rendelkeznie, ez pedig akkor lehetséges, ha minél jobban függetlenül a külföldi változások és folyamatok nyomásától. E függetlenülés a nemzeti önellátás és a gazdasági elzárkózás politikáján keresztül valósulhat meg. Keynes kiadja a jelszót: az eszmék, a tudomány, a művészetek, az utazás – természetüknél fogva nemzetközi dolgok, de az áruk gyártójának odahaza, amennyire ez ésszerűen lehetséges, és mindenekelőtt legyenek a pénzügyek nemzetiék. Rokonszenve azoké, akik a minimálisra csökkentik a nemzetek közti gazdasági kapcsolatokat. De figyelmeztet, hogy a változás lassú folyamat, nem valósulhat meg – úgy mond – hirtelen forradalommal; csak a szekuláris irány jelölhető meg.

Keynes gondolatmenetének tendenciája a fogalmazás bonyolultsága, homályai, a felvázolt kép elnagyoltsága ellenére félreismerhetetlen. A tőkésállam gazdasági beavatkozásának elismertetéséért tör lándzsát, hogy azután a megváltozott szerepkörű végrehajtó hatalom tevékenységének oltalma alatt zavartalanabban, nagyobb biztonsággal funkcionálhasson a tőkésrend, mint annak előtte. Keynes tényként veszi tudomásul a tőkés világ-gazdaság széttöredezését, s mivel a világpiac dezintegrálódási folyamata során veszélyek fenyegetik a tőkés gazdaságokat, az állam természetes jogává avatja a határokon kívülről érkező impulzusok kivédését. Eleve elhárítja azonban azt a vádat, hogy magáévá teszi mindazt, ami a gazdasági elszigetelődés jegyében szerte a világon történik. Cikke élesen szovjetellenes, gyanakvással fogadja a német gazdasági törekvéseket, de korainak tartja még azok megítélését, lenézéssel ír Mussoliniról. Nem hirdet teljes elszakadást a 19. századi eszményektől. Nemzeti önellátás-koncepciója nem kialakult még, csak fő irányát

<sup>21</sup> Agricultural Adjustment Act (AAA); National Industrial Recovery Act (NIRA). Az AAA 1933. máj. 12-én, a NIRA 1933. jún. 16-án lépett hatályba.

vázolja. A cél: mentesülés azon külső folyamatok hatásától, amelyek károsan befolyásolják a tőkésállam gazdasági egyensúlyát, visszafogják a gazdaság stabilizálódási folyamatát. Keynes a sajátos angol állapotoknak legjobban megfelelő gazdasági módozatok kikísérletezési szabadságát követeli. E szabadság elengedhetetlen feltétele: a kísérletezés színtere nem lehet külső folyamatok kényének kiszolgáltatott.

Keynes a nemzeti önellátás programját hangoztatva elsősorban a pénzügyek terén sürgeti a függetlenülést. Ez teljes összhangot mutat szemléletének korábban említett fő vonásával, azzal, hogy a nemzetgazdaság funkcionálásának kérdései 1936 előtti írásaiban alapvetően monetáris megközelítésben jelennek meg. De nemcsak e szemléleti mód determinálja az idézett cikkben kifejtett álláspontot. 1933 fejleményei, főként a New Deal dollárpolitikája meggyőző bizonyítéka annak, hogy a tőkésállamok figyelmének homlokterében a valutapolitika állt, s a valutáris kapcsolatok rendezetlensége kiélezettebben jelentkezett ezekben a hónapokban, mint 1931 óta bármikor.

#### 4. A New Deal-intézkedések keynes-i értékelése, 1933–34

1933 hátralevő hónapjaiban sem változott a helyzet. A valutáris kérdések az amerikai fejlemények miatt továbbra is központi szerepet játszottak. A Roosevelt-kormány a New Deal első félévi mérlegének megvonásakor kénytelen volt megállapítani, hogy a júliusig tartó fellendülés megtorpant, sőt visszajára fordult. Kiújult a farmer-elégedetlenség a kongresszusban erősödött az infláció követelése. Az ipari és bankkörök viszont kezdtek sokallni az állami beavatkozást; mind határozottabban sürgették a hagyományos gazdaságpolitikára való visszatérést. A válaszút elé került kormány valutapolitikája revíziójára kényszerült; a gazdaságpolitika szférái közül egyelőre erre irányultak a leghevesebb támadások. Döntenie kellett: helyt ad-e a múlt századi populista hagyományokat élesztgető szélsőséges inflációpártiak papírpénz kibocsátását és az ezüst monetáris célokra való felhasználását sürgető követeléseinek,<sup>22</sup> vagy enged a Roosevelt által „gazdasági royalistáknak” nevezett ultrakonzervatív erőknél és aranyalapon stabilizálja a dollárt. A kormány végül is mindkét alternatívát elvetette. Az állami beavatkozás új útjait keresve, az árszínvonal közvetlenebb és hatékonyabbnak ígérkező befolyásolása mellett döntött. Ezúttal – akárcsak 1933 tavaszán – ismét a New Deal valutapolitikai inspirátora, George Warren professzor nézetei érvényesültek. Warren azt javasolta, hogy a kormány vásároljon naponta változtatandó, fokozatosan emelendő áron aranyat, s ily módon gyorsított ütemben idézze elő a dollár értékcsökkenését. A javaslat azon az elméleti megfontoláson alapult, hogy az áruárak az aranyár emelkedésével, illetőleg a dollár értékcsökkenésével azonos mértékben nőnek. Warren nagyon egyszerűnek tűnő folyamatot ígért: a dollár értéke csökken, mert a kormányzat aranyvásárlásai – a termelés és a pénz forgási sebességének változatlan nagysága mellett – növelik a pénzmennyiséget, ami viszont árfelhajtó hatást idéz elő. (Meg kell jegyezni, hogy a dollár külső értéke az érvényben levő aranyexport-tilalom következményeként jelentősen esett a nemzetközi pénzpiacon.) A

<sup>22</sup> Az AAA ún. Thomas-kiegészítése felhatalmazást adott a kormánynak papírpénz kibocsátására és az ezüst monetáris célú felhasználására. A Roosevelt-kormány azonban nem élt a felhatalmazással.

minden újat és kipróbálatlant szívesen fogadó Rooseveltt magáévá tette a javaslatot, amely kedvelt tétele, az irányított dollár megvalósulásának perspektívájával biztatott. A döntésben mindkét szélsőség hívei megtalálhatták nézeteik bizonyos elemeit. A farmer-érdekek nevében fellépő inflációpártiak elégtétellel vehették tudomásul, hogy a kormány nem enged azoknak a nézeteknek, amelyek a pusztító deflációval asszociált aranystandard visszaállítását sürgették. A konzervatív körök viszont az arany szerepének előtérbe kerülésétől a dollár majdani stabilizálását remélhették.

Rooseveltt 1933. október 22-i rádióbeszédében bejelentette az aranyvásárlási programot. A célt olyan árszínvonal kialakításában jelölte meg, amely lehetővé teszi az elkövetkező generáció életében is stabil vásárló- és adósságfizető erővel bíró dollár megteremtését.<sup>23</sup> Az új valutapolitikai kísérlet friss tápanyagot adott Keynes számára, aki kezdettől fogva fenntartásokkal vegyes elismeréssel figyelte a New Deal első intézkedéseit. Magatartását leginkább úgy lehet jellemezni, hogy rokonszenvvel vizsgálta a Roosevelt-kormány kezdeményezéseit, az aranystandard felszámolását, a belső árszínvonal emelésére és a munkanélküliség leküzdésére irányuló erőfeszítéseket; a célokkal és a fő irányvonalal való egyetértése azonban nem zárta ki, sőt feltételezte a New Deal bírálatát. A New Deal-kísérletekben Keynes mindenekelőtt a nemzeti önellátás-konceptiójával azonos irányú gazdaságpolitikai törekvéseket üdvözölt. Impresszionálták az amerikai intézkedések, amelyekkel a Roosevelt-kormány hátat fordított a laissez-faire doktrínájának és gyakorlatának, nem törődve a hazai és a nemzetközi ortodoxia felháborodásával. A New Deal igenlése a londoni konferencia idején érte el zenitjét; innen a Roosevelt-üzenet kapcsán írt cikkének szinte eksztatikus hangvétele. 1933 őszétől kezdve azonban sokasodtak aggályai a megvalósítás módozatait, sorrendiségét, a lépések elméleti megalapozottságának hiányosságait illetően. Bírálata a New Deal-alapkonceptió sorsának féltéséből fakadt.

Keynes írásai ezekben a hónapokban sajátos elegyét mutatják a New Deal nemzetközi jelentőségére, jövőt formáló előrehajtó erejére utaló, bizakodó hangú megnyilvánulásoknak és a minél szembeötlőbb következetlenségek kemény hangú bírálatának. Az előbbire példaként említhető Roosevelthez intézett 1933. decemberi levele: „Őn példaképe mindazoknak, akik a különböző országokban ésszerű kísérletekkel akarják megjavítani az állapotokat, s ezt a fennálló társadalmi rendszer keretében óhajtják tenni. Ha kudarcot vall, világszerte háttérbe szorul az ésszerű változás gondolata . . . De ha győz, mindenütt új és merész módszereket fognak kipróbálni, és az Őn hivatalba lépése egy új gazdaság szakaszának kezdetét jelzi majd.”<sup>24</sup> Keynes kifejezően határozza meg a New Deal rendeltetését, mintegy előre megválaszolva az amerikai gazdaságpolitika majdani szélsőséges ellenzékének denunciacióit, amelyek szerint a demokratapárti kormányzat a kollektívizmus, a szocializmus útjára tereli az Egyesült Államokat. A New Deal a tőkés társadalmi rend keretein belül maradván munkált fő célján: az amerikai kapitalizmus megújulásán.

A keynes-i bírálat éle a New Deal első évében mindenekelőtt a valutapolitika alapjául szolgáló Warren-tétel ellen irányul, téveszmének minősítve azt a feltevést, hogy az aranyár és az áruárak között matematikailag kimutatható viszony áll fenn. A Warren-

<sup>23</sup>Rooseveltt beszédét idézi *John Morton Blum*: *From the Morgenthau Diaries. Years of Crisis, 1928–1938*. Boston 1959. 68.

<sup>24</sup>Idézi *R. F. Harrod*: *The Life of John Maynard Keynes*. 447.

teória Keynes szerint a mennyiségi pénzelmélet „nyers” közgazdasági doktrínájának hatását tükrözi. A keynes-i elemzés helyteleníti azt a felfogást, amely a gazdaság bajait a pénzmennyiségre vezeti vissza, s annak emelésével véli orvosolhatónak a bajokat. Nem a pénzmennyiség, hanem a kiadások volumene a döntő – figyelmeztet Keynes, azzal a szellemes hasonlattal élve, hogy a sovány ember nem húzik meg, ha bővebb övet vásárol.<sup>25</sup>

Keynest meglehetősen irritálta a dollárárfolyam ingadozása. Azon a véleményen volt, hogy ezen az úton nem lehet eljutni az általa propagált irányított valutához. 1933 december végén elérkezettnek látja az időt a valutapolitikai bizonytalanság felszámolására, mivel – úgymond – a Roosevelt-kormány akciói lejáratják az Egyesült Államokat és megzavarják az üzleti világot. Az amerikai valutapolitikai manőverekben sorrendiségi problémát is lát. Elemzése szerint a dollár leértékelésének akkor kell bekövetkeznie, ha már siker koronázta a belső árszintemelési törekvéseket, és nem fordítva. Keynes helyteleníti a dollár-leértékelés mindenhatóságába vetett hitet; a fő amerikai cél – a belső árszínvonal emelés – elérésének útját elsősorban a nemzeti vásárlóerő fokozásában látja, amit a kölcsönökkel finanszírozott állami közmunkák gerjesztenek. Meg kell jegyezni, hogy eltúlzottnak tartja az áremelés hangsúlyozását is. Az amerikai gazdaság 1933 őszén észlelt visszaesését a közmunkák nem kielégítő növekedésének tudja be, az állami közmunka-politika következetesebb alkalmazását sürgeti. E felfogásban már a deficit spending-politika, az állami költségvetés egyensúlyának megbontása játssza a fő szerepet; Keynes a kölcsönökkel finanszírozott közmunkákat avatja a gazdasági talpraállás fő emelőjévé. A Roosevelt-kormány azonban ekkor még nem jut el a deficit spending-politika vállalásáig. Az elnök ingadozik; erősen kötik a konzervatív költségvetési politika hagyományai. Túlságosan közel volt még az 1932-es választási kampány, amelynek során a demokrata párt a költségvetési egyensúly, az állami takarékoság mellett kötelezte el magát. A NIRA az előirányzott 3,3 milliárd dolláros közmunka-program fedezetét a kivitelezendő projektumokból származó bevételekben jelölte meg. A törvény ezen előírása a költségvetési egyensúly tiszteletbentartásának szemléletét tükrözte, de egyben gátolta is a közmunka-program kibontakozását. Keynes bírálata éppen e visszásságot teszi szóvá.<sup>26</sup> A deficit spending-teória tehát előtte járt az amerikai valóságban.

Keynes az amerikai gyakorlatot figyelve nemcsak a torlódó napi eseményeket vizsgálja és figyelmeztet azok következtelenségeire, tévedéseire. Érzékeli az Óceánon túli változások távlati kihatásait is. Megpróbálja különválasztottan elemezni a gazdaság helyreállítását célzó rövid távú lépéseket, s az amerikai gazdaság és társadalom megújulását előirányzó reform-törekvéseket. 1933 vége felé fokozódnak aggályai a helyreállítási és reformintézkedések arányai, sorrendje, egymásrahatása tekintetében. Tudatában van annak, hogy az amerikai társadalmi-gazdasági struktúra több vonatkozásban nagyon időszerű reformokra szorul, de a hangsúlyt a gazdaság helyreállítására helyezi. Attól tart, hogy a reform megingatja az üzleti világ bizalmát, gyengíti a magántőke együttműködési kész-

<sup>25</sup> J. M. Keynes: *Mr. Roosevelt's Experiments. The Dual Policies. Reconstruction and Recovery.* The Times (London), 1934. jan. 2.

<sup>26</sup> A NIRA előírása azon a felfogáson alapult, hogy az állami közmunka-kiadások megteremtik saját fedezeti forrásukat. Egyes nézetek szerint a kormány a tervezett megtakarításokat is fel akarta használni. A New Deal későbbi bírálói e felfogást Roosevelt következtelenségei közé sorolták, mert a depresszió idején – úgymond – a kormánynak előlegeznie kell a kiadásokat. Vö. S. E. Harris: *Keynes' Influence on Public Policy. The New Economics.* 17.

ségét a fellendülés előmozdításában, holott a tőke közreműködését elengedhetetlennek ítéli az amerikai tőkésrend megszilárdítása szempontjából. Úgy látja, hogy a Roosevelt-kormány egyazon időpontban túlzottan sok irányban tevékenykedik, intézkedéseiben keverednek a rövid távon érvényes és a hosszú távon beérő elgondolások, kevés energia jut az azonnali megoldást igénylő feladatokra, megoldásukat visszaveti az elhamarkodott reform-igyekezet. Elismeri, hogy az ipari helyreállítási törvény jelentős mértékben hozzájárulhat a társadalmi problémák megoldásához, de kétségbe vonja a NIRA szerepét a gazdasági talpraállásban. A New Deal első kilenc hónapja szerinte azt a mérleget mutatja, hogy Roosevelt túl sokat törődik a reformmal és keveset a gazdaság megélénkítésével.<sup>27</sup>

Mit mutat ez a gondolatmenet? Keynes az adott helyzet magától értetődő konzekvenciájaként a gazdasági talpraállítás előmozdításában látja a kormány közvetlen feladatát. Közgazdaságilag megalapozott, helyesen rangsorolt gazdaságpolitikai intézkedéseket kér számon a New Dealtól, amelynek politikájával alapvetően rokonszenvezik, de elmarasztalja a reform siettetése miatt. Keynes gondolkodásában racionális szükség-szerűségként (tehát leszűkítetten) jelentkezik a reform. Felfogásában azért szükséges a reform, mert a kapitalizmus megváltozott viszonyai változást követelnek a tőkés gazdaság funkcionálásában, de az átalakulási folyamat időt vesz igénybe, előfeltétele a talpraállítás sikere. A gazdasági talpraállítás és a reform viszonyát latolgató elemzés megvilágítja a reform helyét Keynes gondolkodásában. Szerinte az amerikai társadalmi-gazdasági struktúrát részben módosító reformra annyiban van szükség, amennyiben az elősegíti, hogy a tőkés gazdaság zavartalanabban funkcionáljon, és igazodhassék a laissez-faire állapotokat meghaladott kapitalizmus természetéhez. A reform által előidézendő változások jelentőségét és időszzerűségét tehát a tőkés gazdaság megújulásának szükség-szerűségén keresztül érzékeli. A reformot nem a társadalom fejlődését előrehajtó emelőnek ismeri el, hanem olyan intézkedés-sorozatnak, amely eltakarítja az útból a tőkés megújulást segítő erők érvényesülését gátló, idejétmúlta gazdaságpolitikai nézeteket és gyakorlatot, s ezzel szabad levegőhöz juttatja a dolgozósobák csendjére kárhozottat közgazdasági gondolatot is.

Keynes 1934 elején három alternatívára hívja fel a Roosevelt-kormány figyelmét a valutáris bizonytalanság felszámolása érdekében. Az első alternatívát a dollár arany-paritásának csökkentésében és rögzített árfolyam kialakításában – tehát lényegileg az aranystandardra való visszatérésben – jelöli meg. E variánst azonban azért nem látja járható útnak, mert nem állna összhangban az árszínvonalra vonatkozó elnöki ígérekkel. Második alternatívaként egy távlatilag létrehozandó stabil árszínvonalat előírányzó amerikai-angol valutáris megállapodás megkötését veti fel. Ezt azonban szintén nem tartja kivitelezhetőnek, mert ez a megoldás a font sterling jelentős értékcsökkenésének amerikai jóváhagyását feltételezné; az amerikai egyetértés a washingtoni törekvések ismeretében nem látszott valószínűnek. Végül harmadik lehetőségként a dollár-árfolyam ellenőrzését, az árfolyam-ingadozásoknak valuták, illetve arany vételével-eladásával történő keretek között tartását ajánlja, oly módon, hogy az amerikai kormány fenntartaná a jogot az árfolyam változtatására, ha ezt a fizetési mérleg állapota vagy a hazai és a külföldi árszín-tek közti eltolódások indokolják. Ezt a megoldást átmenetileg a legjobbnak véli.<sup>28</sup>

<sup>27</sup> J. M. Keynes: Mr. Roosevelt's Experiments. The Times, 1934. jan. 2.

<sup>28</sup> Uo.



Az 1934. január 31-én végrehajtott dollár-devalváció egyik alternatívát sem alkalmazta következetesen. A Roosevelt-kormány leértékelést foganatosított ugyan, de nem állapított meg rögzített árfolyamot, tehát nem tért vissza az aranystandardra. Nem jött létre stabilizációs megállapodás sem Angliával; erre csak 1936-ban került sor. Keynes jól látta, hogy az amerikai kormányzervek egyik fő aggálya a font esetleges további értékcsökkenése volt, ami washingtoni megítélés szerint – a dollár értékének emelkedésén át – kereszttezhetne volna a New Deal-törekvéseket. A dollár-devalváció leginkább a harmadik alternatívára hasonlított. Washington azonban nem átmeneti megoldásként tartotta fenn az árfolyam-változtatás jogát, mint azt Keynes javasolta, hanem bizonytalan ideig érvényes alapelveként deklarálta a változtatásra vonatkozó akciószabadságot, állandósítva tehát a bizonytalanság állapotát.<sup>29</sup> A dollár-devalváció voltaképpen elegye és torzója volt a keynes-i javaslatoknak, bizonyítékul szolgálván arról, amit a New Deal-lel kapcsolatban sűrűn emleget a polgári irodalom, hogy tudniillik az amerikai gazdaságpolitikában a közgazdasági elmélet töredékesen érvényesült, s egyes elemei gyakorlati megfontolásokkal keveredtek.

Keynes a dollár-leértékelést a helyes irányban tett lépésként értékeli. Még a törvény hatálybalépte előtt, a kongresszusban vitatott javaslat ismeretében, gyors elemzést készít a devalváció várható kihatásairól, s azokat általában, főként a közvetlen jövőt illetően, derűlátóan ítéli meg.<sup>30</sup> A fő pozitívumot abban látja, hogy Roosevelt csökkentti az amerikai valutapolitika folytán előállt bizonytalanságot, s megtalálja a középutat az ortodoxia és a szélsőséges infláció között. Ugyanakkor tisztában van azzal, hogy az amerikai kormány akciója új helyzet elé állítja a vezető tőkésállamokat, s rajtuk múlik, tudnak-e élni a washingtoni kezdeményezés lehetőségeivel. Azt ajánlja, hogy a tőkésvilág reagáljon pozitívan az amerikai fejleményekre és vegye tudomásul, hogy a jövőben Washington szabja meg az aranyarat. Ez – így az érvelés – nemcsak amerikai érdek, hanem a tőkés világé is, hiszen az aranyár emelkedése növeli a központi bankok aranykészleteinek névleges értékét, s e készletek alapul szolgálhatnak a tőkésországok expanzionista hitelpolitikája számára. Keynes tehát a dollár-leértékelés által nyújtott alkalmat is felhasználja arra, hogy felhívja a figyelmet az olcsó pénz-politikára, a belső hitelkiterjesztés gazdaságfejlesztő lehetőségeire. De érvelése túlmutat a belgazdaság szféráján. A dollár-leértékelés aktusában megújuló lehetőséget lát egy amerikai–angol–francia valutáris konferenciára, amelynek célja ezúttal már nem a régi típusú aranystandardra való visszatérés és rögzített aranyparitások kialakítása, hanem ideiglenes kezdő paritások megállapítása lenne; ezektől csak a belső árpolitika vagy a kereskedelmi mérleg kedvezőtlen alakulása esetén lehetne eltérni. Ez a koncepció a valutáris megbékélés felé mutat, amihez csak 1936-ban jutnak majd el a nyugati tőkésállamok. Keynes már 1934 elején tisztán látja, hogy a valutáris megegyezés elsősorban az aranyblokk-országok érdeke lesz, mert nem fogják tudni fenntartani a dollárhoz és a fonthoz viszonyítottan túlértékelt

<sup>29</sup> A dollár aranytartalmát 40,94 százalékkal csökkentették a leértékeléskor. Az elnök már az AAA-ban felhatalmazást kapott maximálisan 50 százalékos leértékelésre, de Rooseveltt 1933-ban még nem élt e jogával. A devalvációkor bejelentett akciószabadság fenntartása a fennmaradt kb. 9 százalékra vonatkozott.

<sup>30</sup> *J. M. Keynes: President Roosevelt's Gold Policy. The New Statesman and Nation, 1934. jan. 20. 76–77.*

valutájuk aranyparitását. Keynes a nyugati tőkésvilágra kivetítve vázolja fel a dollár-leértékelés várható következményeit; 1934–36 fejleményei diagnózisa helytálló voltát bizonyították.

A dollár-leértékeléssel kapcsolatos állásfoglalás abban a sokat vitatott kérdésben is eligazít bizonyos mértékig, vajon Keynes a gazdasági elszigetelődés vagy a nemzetközi gazdasági együttműködés apostolának tekintendő-e. A polgári irodalom többé-kevésbé egyetértésre jutott abban, hogy Keynes a 20-as és a 30-as években alapvetően a gazdasági függetlenülés platformján állt, a külföldi folyamatok nyomásától való függetlenülés politikáját vallotta, a nemzetközi gazdasági együttműködés hirdetésére a második világháború első éveiben tért át, amikor formálódni kezdett benne a Nemzetközi Klíring Unió 1943 tavaszán nyilvánosságra hozott koncepciója, de már az 1936-ban megjelent Általános elméletben is célzott a gazdasági kapcsolatok normalizálására. Van olyan álláspont is, amely szerint Keynes voltaképp mindig a gazdasági együttműködés és a szabadkereskedelem meggyőződéses híve volt, csak a körülmények késztették e szemlélete átmeneti feladására; az ezzel ellentétes hiedelmek forrása nézeteinek félreértésében keresendő. Vizsgálódásaink szempontjából kevés jelentőséggel bír Keynes eszmei fejlődésének szakaszokra bontása, polarizálása, illetőleg a gondolkodásbeli folyamatosság, következetesség kimutatásának erőltetése. A tárgyalt időszakban keletkezett Keynes-írások tanulmányozása arról győz meg, hogy az elemzések ekkor sem korlátozódnak Anglia állapotaira, ezeket világgazdasági összefüggésekben vizsgálják. A kiindulópontot természetesen az angol nemzetgazdaság bajai képezik, az elemzések célja az, hogy kiutat lehessen találni e bajokból, de a szemlélet mindenkor világgazdasági horizontú. Ez vonatkozik az 1933 nyarán megjelent „Nemzeti önellátás” című cikkekre is, holott a polgári irodalom általában ebben látja kulminálni Keynes gazdasági elszigetelődést propagáló nézeteit. Anglia áll ugyan a vizsgálódás középpontjában, a páciens mégis valójában maga a tőkésállam, amelynek ki kell kerülnie a zsákutcából, ahová a keynes-i elemzés szerint a liberális elvek juttatták. Ez azonban nem történhetik hermetikus elzártságban.

Keynes a dollár-leértékelésben a Roosevelt-kormány tevékenységében nagyra tartott kísérletezést látja, olyan kísérletet, amely az aranystandardtól való elszakadás, tehát a világgazdaságban érvényesülő árszint-nivellálódástól való függetlenülés talaján megy végbe. Azonban a washingtoni döntés után nemcsak a leértékelés amerikai kihatásait mérlegeli, hanem a világgazdasági következményeket is. A várható fejlemények elemzése kiterjed a nyugati tőkésvilág egészére. Az amerikai akciótól természetesen elsősorban az angol nemzetgazdaság helyzetének jobbrafordulását várja. Elégtétellel állapítja meg, hogy a font helyzete a dollár-leértékelés után viszonylag védett, s jóval kevésbé sebezhető, mint a francia franké vagy a többi aranyblokk-ország valutájáé. Szemlélete nem az autarkiót hirdető izolacionistáé, ugyanakkor nem is a világgazdasággal való elválaszthatatlan összefonódottságot, a világgazdasági kapcsolatok prioritását valló régivágású liberálisé. Nem azt tekinti természetes állapotnak, amikor a tőkés gazdaság a lehetőségig teljes elszigetelődést valósítja meg, de azt sem, amidőn a nemzetgazdaság a külföldről érkező hatásokhoz igazodik, azok függvénye, és átveszi a világgazdasági változások ritmusát. Keynes azt tekinti az adott világgazdasági helyzetben helyesnek, amikor a hazai feltételek szabják meg a tőkésvilághoz való kapcsolódás intenzitását, irányát és jellegét.

Keynes 1934 elején már túljutott a New Deal megítélésében azon a stádiumon, amit túlnyomóan az amerikai kísérletek iránti lelkesedés jellemezett. Továbbra is lankadatlan

érdeklődéssel figyeli az amerikai fejleményeket; a tévesnek vagy időszerűtlennek tartott intézkedések bírálata nem a szkepszis felülkerekedésének a jele. Ha borúlátás nem is, de bizonyos fokú türelmetlenség tapasztalható ekkori megnyilatkozásaiban. Miközben arról igyekszik meggyőzni rádióhallgatóit, hogy „a világ egyik vezetője elméleti tanácsok alapján foganatosít nagyhorderejű intézkedéseket”, ami elsősorban történik így,<sup>31</sup> nem titkolja aggályait sem. Elégedetlen az amerikai közmunka-program méreteivel és eredményeivel, ugyanakkor kifejezésre juttatja azon meggyőződését, hogy a kormányzati közmunkákkal kapcsolatos kiadások a magántőke normális tevékenységének hiányát pótló rendkívüli intézkedésnek tekintendők. A New York Times 1934. június 10-i számában közzé tett elemzésében a következőképpen fogalmazza meg álláspontját a magántőke és az állami közmunkák viszonyát illetően: „Az újjáépítés problémája akként jelentkezik számomra, hogy vajon milyen hamar tér magához a normális magánvállalkozói tevékenység, s az átmeneti időszakban milyen mértékben, milyen módon és mennyi ideig célszerű támaszkodni a kormányzat rendkívüli kiadásaira?”<sup>32</sup> A fogalmazás egyértelmű: az állami közmunka-tevékenységnek kiegészítő, hiánypótló szerepe van, a kormányzati kiadások rendkívüli jellegűek és csak addig indokoltak, amíg a magántőke újból vissza nem foglalja korábbi hadállásait. De kiolvasható belőle az is, hogy a magántőkének mielőbb el kell foglalnia helyét a nemzetgazdaság rendszerében. Ezt azonban a keynes-i elemzés szerint gátolja a hatékony kereslet nem kielégítő mértéke, a meglévő kapacitások elégségesek, s a magántőke csak akkor fogja bővíteni ezeket, ha erőteljesebb keresletet észlel, amit már nem lenne képes kielégíteni a meglévő állótőkével. A kereslet növelésére az adott viszonyok között, amikor megriaszítják a magántőkét a számára ismeretlen kockázatot jelentő reform-törekvések is, csak az állami közmunka-program alkalmas. Keynes úgy véli, hogy az amerikai kormányynak legalább egy évig havi 400 millió dollárra kellene emelnie nettó kiadásait, hogy a gazdaság megélénküljön.<sup>33</sup> Az anticiklikusan ható kormányzati közmunkákat azzal a megfontolással sürgeti, hogy az állami kiadások a tartós fellendülés, a teljes foglalkoztatottság felé hajtják majd az amerikai gazdaság hajóját, és a magántőke újból kedvet kap a beruházásokra.

Keynes az említett New York Times-cikket azt követően írta, hogy az Egyesült Államokban látogatást tett, s ott módja volt Roosevelttel és a New Deal több irányítójával találkozni. Az elnökkel folytatott megbeszélése sok találgatásra adott alkalmat; híresztelések kaptak lábra a keynes-i elmélet és a New Deal-gyakorlat közti szoros kapcsolatáról. A polgári irodalom különböző módon emlékezik meg a Roosevelt-Keynes találkozóról. Roy Harrod idéz az elnök egyik leveléből, amelyben Roosevelt arról ír, hogy hosszasan elbeszélgetett Keynes-szel és nagyon megnyerte a tetszését a neves brit közgazdász. Harrod később megpróbált tájékozódni az elnökhöz közel álló személyiségeknél, vajon Keynes valóban mély benyomást gyakorolt-e Rooseveltre. Nem tudott egyértelmű véle-

<sup>31</sup> Seymour E. Harris: John Maynard Keynes. Economist and Policy Maker. New York – London 1955. 192.

<sup>32</sup> Alan Sweezy: Declining Investment Opportunity. The New Economics. 429.

<sup>33</sup> Uo. – Keynes becslése szerint, figyelembe véve a multiplikátor-hatást, ilyen mérvű kiadások 25–30 százalékkal növelnék a nemzeti jövedelmet. Harris: i. m. 151. – A multiplikátor azt mutatja meg, hogy a beruházás fokozása esetén a beruházásváltozás hányszorosával nő meg a nemzeti jövedelem.

ményeket kapni, de általában az a kép alakult ki, hogy Keynes nem volt nagy hatással az elnökre.<sup>34</sup> Frances Perkins, Roosevelt munkaügyi minisztere arról számol be az elnökről írott művében, hogy Roosevelt a következőket mondta neki Keynes látogatása után: „Beszéltem a maga Keynes barátjával. Hatalmas mennyiségű számot adott át nekem. Inkább matematikusnak hittem, mint közgazdásznak.” Keynes gratulált Perkins asszonynak a New Deal eredményeihez, majd óvatosan hozzátette, hogy azt hitte, az elnök tájékozottabb közgazdasági kérdésekben.<sup>35</sup>

A személyes élmények és egyéni érzelmek által befolyásolt kortársi visszaemlékezéseket fenntartással célszerű kezelni. Ahhoz, hogy tárgyilagos képet lehessen alkotni Keynes és a New Deal viszonyáról és nagyobb biztonsággal közelítsünk a valósághoz, célravezetőbbnek látszik néhány fontos New Deal-intézkedés, illetve az alapjukat szolgáló megfontolások és a keynes-i gondolkodás egybevetése. Ennek végrehajtásánál messzemenően tekintettel kell lenni arra, hogy a korszak erőteljes sodrású volt, meggyorsult az amerikai fejlődés, amely gyakran produkált váratlan fordulatokat. Ismételten kiéleződött a kormányzat és a konzervatív ellenzék, illetve egyes érdekcsoportok közti küzdelem a politika és gazdaságpolitika alapkérdéseiben. Az ellenzék akcióira a Roosevelt-kormány gyors irány- és módszerváltoztatásokkal reagált, átmenetileg defenzívába szorult, hogy azután más módszerekkel, új fronton indítson ellentámadást az eredeti célokért. E lüktető dinamizmussal átfűtött korszak szüntelenül termelte az azonnali döntéseket követelő helyzeteket és dilemmákat, amikre a kormányzat a pillanatnyi szükségszerűség nyomása alatt általában kompromisszumokkal válaszolt. Ilyen helyzetekben nem állhatott rendelkezésre kész recepteket nyújtó közgazdasági gondolat. Az elméleti megalapozottság tehát eleve nem lehetett erőssége a New Deal-intézkedéseknek. A közgazdasági gondolkodás és a New Deal-intézkedések viszonyát talán úgy lehet jellemezni, hogy inkább eseti, véletlenszerű, töredékes egyezésekről volt szó, semmint arról, hogy a kormány következetesen törekedett valamely elmélet valóra-váltására. A Roosevelt-kormány a New Deal megvalósításában az 1933 márciusával megindított folyamat tapasztalataira támaszkodva, többnyire jó realitásérzékkel haladt előre, miközben a megtett intézkedésekben elméleti megfontolások is közrejátszottak. Az elmélet nem annyira meghatározója volt a New Deal-intézkedéseknek, mint inkább általánosította, szintézisbe foglalta a belőlük lesűrhető következtetéseket. A közgazdasági elmélet és a New Deal viszonyában nem lehet egyértelmű ok-okozati összefüggést kimutatni.

## II.

Az előzőekben vázolt fejlődési folyamatot a keynes-i elméleti konstrukció néhány elemének és a New Deal-intézkedéseknek szembesítésével kívánom a gazdaságpolitika egyes területeire vonatkozóan megvilágítani.

<sup>34</sup> *R. F. Harrod: The Life of John Maynard Keynes.* 448–450.

<sup>35</sup> *Frances Perkins: Franklin Delano Roosevelt.* Zürich (1947). 218. (Németül.)

## 5. Valutapolitika

A dollár-leértékelést – mint erre már utaltam – nem lehet a Keynes által 1934 januárban ajánlott megoldások következetes alkalmazásaként felfogni. De ugyanez mondható el az amerikai valutapolitika más fejleményei és a keynes-i elmélet fejlődéstörténete során keletkezett egyéb írásokban kifejtett nézetek egybevetése alapján. Az 1923-ban megjelent „A Tract on Monetary Reform” című munkájában Keynes arról a konfliktusról ír, amely a külföldi árszínvonalak ingadozása esetén a belső árszínvonal-stabilitás és a valutaárfolyam-stabilitás biztosítása között fennáll. A modern polgári közgazdasági gondolat képviselői közül elsőként hívja fel a figyelmet erre a konfliktusra,<sup>36</sup> és – szemben az ortodox nézetekkel – a hazai árszínvonal-stabilitás biztosításának elsődlegessége mellett foglal állást. Ennek érdekében a valutáris stabilitás (azaz: az aranystandarddal együttjáró rögzített árfolyam) feláldozását propagálja. Az említett konfliktus a keynes-i gondolatmenetben a nemzeti érdekeket szem előtt tartó autonóm valutapolitika és az aranystandard révén közvetített külföldi folyamatoknak való kiszolgáltatottság dilemmájaként jelenik meg. Keynes az aranystandardra való visszatérés körüli angliai viták közepette fogalmazza meg tételét, így az természetszerűleg főként Anglia dilemmáját tükrözi. Mégis, az egy évtizeddel későbbi amerikai valóság ismeretében bizonyos egyezés mutatható ki a keynes-i tétel és a New Deal megfontolásai között. A Roosevelt-kormány is a belső árszínvonal elsődleges fontosságát tartotta szem előtt; e megfontolás jegyében tért rá 1933 tavaszán, az aranystandard felszámolását követően, a dollár-árfolyam lebegtetésére. Az árfolyam-stabilitás feláldozása tehát egybevágott Keynes 1923-ban képviselt álláspontjával. Lényeges eltérés volt azonban, hogy Keynes az árfolyam kiigazíthatóságáért, tehát rugalmas árfolyampolitikáért, nem pedig az árfolyam szabályozatlan lebegéséért szállt síkra. Az 1933-as amerikai valutapolitika fő vonása éppen az utóbbi volt. Az 1934-es dollár-stabilizáció megszüntette a lebegést, így az amerikai gyakorlat közelebb került a keynes-i tételhez. Az árfolyam későbbi kiigazíthatóságára vonatkozó akciószabadság fenntartása a kormány részéről a rugalmas árfolyampolitika tételére emlékeztetett.<sup>37</sup>

A keynes-i életmű egy másik jelentős alkotása, az „A Treatise on Money” 1930 december végén jelent meg, tehát az angol kormány által 1925-ben – aranyrúdstandard formájában – visszaállított aranystandard funkcionálásának időszakában. Keynes ekkor már kész tényként kénytelen tudomásul venni az aranystandardot, bár az arany majd hatéves uralmának súlyos következményei igazolni látszottak korábbi torulató megállapításait és előrejelzéseit. Az adott körülmények között kilátástalannak ítéli a frontális támadást a konzervativizmus erői ellen. Feladja azt a korábbi tételt, amit az aranystandardra való visszatérés előtti állapotban, annakidején, megvalósíthatónak tartott. E tétel értelmében előbb meg kell teremteni a nemzetközi aranystandardnak való kiszolgáltatottságtól megszabadult, független nemzeti valutarendszereket, ezek lehetővé teszik majd a valuták árfolyamainak szükség szerinti változtatását, s a végcél e rendszerek

<sup>36</sup> Vö. *Arthur I. Bloomfield: Foreign Exchange Rate Theory and Policy. The New Economics.* 297–298. – Bloomfield e konfliktus felismerésében Irving Fishert, a neves amerikai közgazdászt is úttörőként említi.

<sup>37</sup> Ld. a 29. sz. lábjegyzetet.

összekapcsolása egy szabályozottan működő nemzetközi rendszer keretében. Most Keynes – tudomásul véve az adott angol helyzetet – arra a konklúzióra jut, hogy ezúttal magának a nemzetközi aranystandardnak a szabályozását kell célul tűzni. Létre kell tehát hozni egy nemzetek feletti hatóságot, amelynek feladata az arany értékének szabályozása, miközben az e hatóság égisze alatt összekapcsolódó nemzeti valutarendszerek fenntartják a jogot a hazai valuták aranyértékének kb. 2 százalékos változtatására.<sup>38</sup>

Az 1930 végén megjelent „Treatise” tehát magas fokú nemzetközi koordinációt irányoz elő a nemzetközi aranystandard funkcionálásának fenntartása mellett. A nemzeti valutáris önállóság jelentősen leszűkül e felfogásban (a koncepció nemzetek feletti hatóság létrehozását irányozza elő!), s központi szerephez jut benne az arany, ami Keynes korábbi nézeteit figyelembe véve határozott változást jelez. Ez a koncepció nem lehetett a majdani New Deal inspirálója. Keynes megbékélni látszik az arannyal, sőt mintha bizonyos illúziókat is táplálna annak változó és változtatható szerepét illetően.<sup>39</sup> Bárhogyan is volt, az autonóm valutapolitikát háttérbe szorító új állásponttal Keynes felüggesztette a 20-as években vívott harcát az arany despotikus uralma ellen. A hangsúlyt most már az új típusú nemzetközi valutáris koordinációra helyezi, aminek letéteményesét a nemzetek feletti szervben látja. Új koncepciója realitásokat felismerő, de ugyanakkor irreális. Reális annyiban, hogy Keynes érzékeli: a világgazdasági válság körülményei között a centrifugális erők érvényesülnek, a függetlenülésre törekvő tőkésállamok valutáris rendszerei tehát nem fognak harmonikusan működő nemzetközi rendszerre összekovácsolódni. Ilyen körülmények között illuzórikus lett volna az autonómiáért küzdő rendszerek kooperációs készségére bízni a kívánatosnak tartott cél elérését. E felismerés juttatja el Keynest a nemzetek feletti szerv gondolatához. Ezzel azonban az irrealitás ingoványos talajára téved. A világgazdasági válság elején, amikor még csak bontakozóban volt a mindenki harca mindenki ellen, csaknem utópikus volt a tőkés világgazdasági harmónia letéteményesének felfogott nemzetek feletti szerv létrehozásának terve. A terv irrealitásán mitsem változtatott az a tény, hogy Keynes voltaképpen azért vetette fel az aranystandard megreformálását, mert úgy látta, hogy a tőkésvilág nem mond le az aranyról. E felismerés ellenére sem volt visszhangja tervének, amely osztozott a 20-as években keletkezett többi Keynes-javaslat sorsával: nem szolgált alapul a tőkésállamok gazdaságpolitikájának.

1933 márciusában, a világgazdasági konferencia küszöbén cikksorozat jelenik meg Keynes tollából a Times hasábjain, amit azután kibővítve „The Means to Prosperity” címmel külön is publikál. A szűkszavúan fogalmazott, kis terjedelmű pamflet szerzője eszmei fejlődésének új állomását jelzi. Keynes továbbfejleszti a „Treatise”-ben felvázolt koncepciót, átfogó javaslatot téve egy új nemzetközi rendszerre. A javaslat, amely alapelveket tartalmazó vázlatnak tekinthető, s amit a szerző a Londonban összeülő világgazdasági konferenciának ajánl megvalósításra, a második világháború éveiben érlelődik részletesen kimunkált elaborátummá. A világ Nemzetközi Kliring Unió létrehozására tett javaslatként ismeri majd meg.

<sup>38</sup> Vö. R. F. Harrod: *The Life of John Maynard Keynes*. 411.

<sup>39</sup> Egy másik 1930-ban megjelent cikkében Keynes arról ír, hogy az arany autokratából alkotmányos királlyá lesz, így talán elkerülhető a köztársaság kikiáltása (azaz az arany detronizálása). Ld. J. M. Keynes: *Auri Sacra Fames. Essays in Persuasion*. 181–185.

Ez az első alkalom, hogy Keynes olyan, világméretre tervezett koncepcióval lép a nyilvánosság elé, amely új nemzetközi monetáris rendszer megteremtésével javasolja megoldani a tőkésvilág bajait. (A „Treatise” más jellegű munka; elméleti megközelítése folytán inkább a szakmai körök számára íródott.) Kiindulópontja a tőkésvilág fő gondja: hogyan lehet előmozdítani a gazdasági talpraállást és az árak emelkedését. A válasz: kölcsönökkel finanszírozott állami kiadások emelőjével kell megindítani a tőkés-gazdaságok vérkeringését, s ez az árak emelkedését és a foglalkoztatási helyzet javulását idézi elő. A keynes-i koncepció szerint az adott körülmények között lényegesen nagyobb pénztartalékokra van szükség a kívánatos világ-árszínvonal biztosításához, mint amilyenek a nemzetközi hitelvilágot ért csapások előtt, korábban kellettek volna. Ez a tartalék-többlet nem teremthető elő hagyományos módon, tehát a pénzügyileg erős államok által közvetlenül nyújtott kölcsönök útján. Keynes szkeptikus az ilyen kölcsönökkel szemben, amik volumene amúgy sem lenne elégséges a világgazdaság megélénkítéséhez. Másrészt kizártnak tartja, hogy a szóba jöhető országok – az Egyesült Államok és Franciaország – hajlandók lennének kölcsönök nyújtására. A világ számára szükséges tartalék-tőkét, ami lehetővé teszi, hogy a tőkésországok előmozdítsák az állami közmunkákat, nemzetközi forrásból kell előteremteni. Keynes javaslata egy nemzetközi hatóság létrehozására irányul, amely a dollár aranytartalmában kifejezett névértékű bankjegyeket bocsátana ki, maximálisan 5 milliárd dollár értékben. A hatóság tagországai a válság előtti utolsó évben birtokolt hivatalos aranytartalékaik értékének alapján megállapított kvótájuk mértékéig, állami kötvények ellenében szerezhetnék meg a nemzetközi bankjegyeket, amiket köteles lenne minden tagállam arany-egyenértéként elfogadni. A tagállamok így módon jelentősen megnövelnék tartalékaikat, s ez ösztönzőleg hatna a közmunkákra. De Keynes további szerepet is szán a nemzetközi bankjegyeknek. A világgazdasági válság idején bevezetett kereskedelmi és valutáris korlátok felszámolását, a nemzetközi tőkepiac újjáéledését, az államközi adósságügy méltányos rendezését, a költségvetések egyensúlyának helyreállítását, nemzeti fejlesztési programok megindítását – voltaképpen az áru és a tőke forgalmának liberalizálását és a tőkés gazdaságok talpraállását várja tervezete megvalósulásától. Meghirdeti az aranystandardra való „minősített” visszatérést, amin azt érti, hogy a tagállamok kötelesek lennének ugyan nemzeti valutájuk de facto-paritásának megállapítására az aranyhoz képest, ám ezek időnként módosíthatók lennének a nemkívánatos külföldi árszínvonal-változások hatásának ellensúlyozása érdekében, illetve bizonyos belgazdasági körülmények esetén.<sup>40</sup>

Keynes olyan időpontban bocsátja közre tervezetét, amikor a tőkésvilág már túljutott a gazdasági válság mélypontján. A meginduló talpraállás talaján mind hangosabban hallatják szavukat a konzervativizmus felbátorodó erői, amelyek a „normálshoz” való visszatérést sürgetik, érve ezen az 1929 előtti állapotokat, mindeneelőtt az arany uralmát. Keynes olyan reális alternatívát akar a világ elé tárni, amely megvédi a tőkésrendet az idejétmúlta rendszer megismétlődő veszélyeitől, ugyanakkor átmenti az ortodoxia által eszményített múltból az aranyat, megfosztva azt „autokrata” attributumaitól. Keynes azért ajánl „minősített” visszatérést az aranystandardra, nehogy a hagyományos standard változatlan visszaállításával kísérletezzenek az ortodoxia hazai és külföldi erői. Javaslata kompromisszum, amely új utakat tár fel, miközben nemcsak a

<sup>40</sup> J. M. Keynes: *The Means to Prosperity*. London 1933.

konzervatív köröket igyekszik vonzani, hanem a gazdasági béke hívei előtt is megcsillantja a nemzetközi gazdasági kapcsolatok liberalizálásának délibábját. Korai, tehát időszzerűtlen javaslata – amely újszerű módon kapcsolja össze a világgazdaság új alapokra helyezendő monetáris rendszerének alapkérdéseit a tőkés belgazdasági problémákkal – nem kaphatott helyet a világgazdasági konferencia napirendjén. Sem hazája, sem a nyugati tőkésvilág reményegeként felfogott Egyesült Államok hivatalos körei nem méltatták figyelemre – egyelőre.

Joggal vetődik fel a kérdés: hogyan egyeztethető össze az imént vázolt koncepció Keynes azon magatartásával, amit a londoni világgazdasági konferenciához intézett Roosevelt-üzenet kapcsán tanúsított? <sup>41</sup> Emitt a „minősített” visszatérést propagálja az aranystandardra, bizonyos fokig korlátozza a tőkésállamok akciószabadságát, új típusú valutarendszert irányoz elő, amelynek működését egy soha nem volt nemzetközi hatóság szabályozná. (Keynes ezúttal már nem beszél nemzetek *feletti* szervről, miként a „Treatise”-ben, a terminus szuverénitást sértő kicsengése miatt.) A Roosevelt-üzenetet magasztaló Keynes-cikk viszont a szélsőségig vitt autonóm valutapolitikát folytató amerikai kormányzatot kiáltja ki a jövő hordozójának, amiért kettévágja az ortodoxia pókhálóját, új utakat keres, és nem törődik a nemzetközi méltatlankodással. Hogyan egyeztethető össze az ellentétes szellemű két megnyilatkozás, amelyek egymáshoz nagyon közel eső időpontokban láttak napvilágot? Melyik Keynes való arculata? A kérdéseket szaporíthatnók.

Egyértelmű válasz nem adható. A polgári irodalom megkerüli ezt a kérdést; mellőzi a „The Means to Prosperity” és a Roosevelt-üzenet kapcsán írt cikk szembeállítását. Keynes állásfoglalásainak fordulatairól szólva általában megelégszik azzal, hogy utal a gyakori nézetváltozásokra, amiket a keynes-i életművel foglalkozó polgári közgazdászok többnyire érdemül tudnak be, magasztalva a rugalmasságot, az adott helyzetekhez való gyors alkalmazkodási készséget.

A magyarázatot – úgy vélem – abban a háttérben kell keresni, amiben a két megnyilatkozás napvilágot látott. Az átfogó koncepcióvázlatot akkor publikálja Keynes, amikor még nem ült össze a londoni világgazdasági konferencia. Keynes minden alkalmat felhasznált az adott szituáció gazdaságpolitikai tartalmának megvilágítására, a várható fejlemények elemzésére, s megújuló javaslataival arra törekedett, hogy befolyásolja az irányító posztokon levők gondolkodását, vállalva a népszerűtlenség ódiáját. A világgazdasági konferencia által nyújtott lehetőséget sem hagyhatta kihasználatlanul. A konferencia tárgyalási anyaga a tőkésvilág gazdasági kapcsolatainak valamennyi alapkérdését átfogta, a napirend a „normális” állapotok visszaállítására irányuló törekvéseket tükrözött. A képviselt országok között ott voltak az aranyblokkhoz tartozó államok, amelyek a konferencia fő hangadóinak számítottak, és az arany szerepének megerősítése mellett emeltek szót. Anglia nem kívánta ugyan feladni valutáris függetlenségét, de erős konzervatív nyomás nehezedett kormányára az arany érdekében. Keynes feltehetőleg abból indult ki, hogy az ortodoxia ellensúlyozásának az a leghatékonyabb módja, ha olyan tervet terjeszt elő, amely magáévá teszi a konzervatív álláspont egyes elemeit, s ezekre támaszkodva átfogó, új utakon haladó javaslatokat tesz a tőkésvilág bajainak orvoslására. Amikor azonban zsákutcába jutott a konferencia, nem fordult a kudarc előidézőjének

<sup>41</sup> Vö. a 41–43. oldalon írottakkal.



kikiáltott Roosevelten ellen. Nem csatlakozik a bűnbak-keresők népes táborához, mert úgy látja, hogy a konferencia csődjéért nem a New Deal-szemlélet a felelős, hanem az a tény, amit úgy fejez ki pamfletjében, hogy a kegyes határozatokat kedvelő konferenciák jelenségeket siratnak, de nem nyúlnak magához a betegséghez. Jól tapint rá ez a megállapítás arra az akkor közkeletű meggyőződésre, amely a következményeket okként felfogva, a következmények elleni harcban látta a gyógyulás útját. Keynes természetesen nem a monopolizációs fejlődés törvényszerű menetét, a tőkésrend strukturális válságát ismeri fel, amikor elítéli a jelenségek okként való kezelését. Szemléletének elismeretéseért küzd, amellyel tényként veszi tudomásul a magárahagyott tőkegazdaság életképtelenségét, s az állami beavatkozásban látja azt az emelőt, amely a regenerálódás útjára tereli a nemzetgazdaságot, feltéve, hogy az általa ajánlott gyógymódot alkalmazzák a tőkésállamok. Keynesnek látnia kellett, hogy a nemzetközi valutáris koordinációt propagáló tervezete ugyanazon okból nem időszerű 1933 derekán, amiért a „Treatise”-ben kifejtett, elgondolás sem válhatott a tőkés gazdaságpolitika alapjává. A tőkésállamok a világgazdasági válság éveiben uralkodóvá lett nemzeti függetlenségi politikát követték, s ha 1930 végén – tehát még a pénzügyi összeomlás előtt – még csak kezdeti ismeretek álltak rendelkezésre e téren, 1933 nyarán már a válság többéves tapasztalatai bizonyították amellett, hogy a „nemzeti önellátásnak” az adott körülmények között nincs reális alternatívája. 1933 derekán még távolibbnak tűnt a keynes-i javaslat megvalósíthatósága, mint 1930/31 fordulóján. A konferencián elhangzottak a gazdasági kapcsolatok liberalizálásáról aligha minősülhettek másnak, mint retorikának; megvalósításuk számára nem értek még meg a feltételek. A realitás az autonóm gazdaságpolitika volt. Keynes nem hozta volna közelebb koncepciója megvalósulását, ha a New Deal támadja, amelynek valutapolitikája közelebb állt hozzá, mint bármely más tőkésállamé.

Mindamellet – sajátos kettősségként – tovább munkált Keynes gondolatvilágában a nemzetközi valutáris koordináció lehetősége. Mint erre már utaltam, 1934 elején amerikai-angol valutáris megállapodásra tesz javaslatot, bár tisztában van azzal, hogy ez az út a két fél kölcsönös bizalmatlansága és rivalizálása miatt járhatatlan. 1935 októberében ismét szót emel a fontosabb valuták stabilizációja mellett. E javaslata ateinketben rokon az 1933-as koncepcióval, hogy ezúttal is a valuták árfolyamainak ideiglenes megállapítását és az ún. kezdő paritások későbbi korrigálhatóságát ajánlja, a fizetési mérlegek mélyreható egyensúlyhiánya esetén. Ez ismét kompromisszum, amely az aranystandard rögzített árfolyam-ismérvét az árfolyamváltoztatás jogával kombinálja. A kompromisszum még közelebb kerül azonban a konzervatív állásponthez, mert a változtatás indokának – a fizetési mérleg egyensúlyhiányának – előzetes ellenőrzését javasolja.<sup>42</sup>

Keynes akkor tette ezt a javaslatot, amikor már érelődőben volt a New Deal valutapolitikájának ártértékelése és módosítása. Morgenthau pénzügyminiszter 1935-től kezdve fokozott figyelmet szentelt a francia frank és az angol font árfolyamalakulásának, és másként nyúlt a három vezető tőkés valuta árfolyam-stabilizációjának kérdéséhez, mint azt korábban tette. A dollár helyzetét egyre inkább a külföldi valutáris fejlemények függvényeként értékelte. Szkeptikussá vált a Warren-tétellel szemben, és elutasította az aranyár újabb emelésére irányuló követeléseket, mert a magasabb aranyár – úgymond –

<sup>42</sup> Vö. Bloomfield: i. m. 299–300.

még jobban kifosztaná az aranystandardon álló országokat, leértékelésre kényszerítené őket, ami a dollár felértékelődésére vezetne, veszélyeztetve ezzel az amerikai áruk versenyképességét. Elgondolása középpontjába egy amerikai-francia „stabilizációs antant” került, amihez később az angolok is csatlakoznának. Mint ezt a francia nagykövetnek kifejtette, az Egyesült Államok és Franciaország a világ aranyának nagyrészt birtokolja, erre támaszkodva rákényszeríthetnék Angliát a csatlakozásra.<sup>43</sup> Az amerikai pénzügyminiszter nézetváltozása a New Deal fokozatos – a külpolitikai helyzet által is ösztönzött – kifelé fordulásának, pontosabban: a külgazdasági kapcsolatok nagyobb mérvű figyelembevételének volt a megnyilvánulása. Morgenthau 1935. május 13-án bejelentette, hogy az Egyesült Államok nem fog akadályt gördíteni a valutáris stabilizáció elé, ha erre már megértek a feltételek. Ez nem kerülhette el Keynes figyelmét.

A hosszas huzavona után 1936 szeptemberében aláírt amerikai-angol-francia hármás valutáris megállapodás (Tripartite Monetary Agreement) létrejötté első lépés volt a tőkés gazdasági együttműködés felé vezető úton. A megállapodás azonban aligha fogható fel Keynes ambiciózus elgondolásai megvalósításaként. Kötelezettségeket nem tartalmazó gentleman's agreement volt a dollár, a font sterling és a francia frank árfolyamstabilitásának a központi bankok együttműködésével történő biztosítására. Kifejezésre juttatta ugyan a nyugati tőkésállamok egymásrataltságának és a valutapolitikai koordinációban rejlő lehetőségeknek kezdeti felismerését, de a magasabb fokú együttműködésre való átmenet megalapozásának a hiánya, általában a távlatok mellőzése folytán nagymértékben elmaradt a megállapodás a keynes-i koncepciótól. Az aláíró nyugati tőkésállamok még csak próbálgatták az együttműködés összeegyeztetését akciószabadságukkal, amit egyikük sem volt hajlandó feláldozni. E szemlélet távol esett a keynes-i értelemben vett nemzetközi valutáris koordinációtól, amely a nemzeti szuverenitás egyrészének a létrehozandó nemzetközi hatóság részére történő átengedését feltételezte, hogy azután amaz a tőkésrend egésze érdekében fejtsen ki konszolidáló tevékenységet. E szemléletig nem juthatott el a nyugati tőkésállamok valutapolitikája a 30-as években. A szemléletváltozás csak a második világháború éveiben következett be, a háború során végbement erőviszony-eltolódás nyomására. Az 1936-os megállapodást ösztönző Egyesült Államok valutapolitikája sem állt közelebb a keynes-i elgondoláshoz a nemzetközi együttműködés vállalása tekintetében, mint a többi aláíróé. Sőt, elmondható, hogy a megállapodás washingtoni értelmezése – az ún. „24 óra-politika” és az aranyzállítások kölcsönös kötelezettsége – a gazdasági függetlenség feletti őrökös tendenciáját erősítette a többi aláíró államnál, s gazdaságpolitikájukban egyfajta defenzív magatartást konzervált az amerikai aranypolitikának való kiszolgáltatottságuk miatt.<sup>44</sup> Az aranyblokk a megállapodást követően szétesett, tagjai követték Franciaország példáját, és csatlakoztak a valutáris együttműködéshez. Keynes 1934 január elején tett megállapításai beigazolódtak az aranyblokk jövőjét illetően.

<sup>43</sup>Blum: i. m. 132. – Az Egyesült Államoknak 1934-ben 4 866 millió, Franciaországnak 3 218 millió dollár értékű aranytartaléka volt. Ezzel szemben Angliának csak 938 millió dollár értékű arany volt a birtokában. (A dollár 1933 előtti paritásán számított értékek.) Ld. World Economic Survey, 1934–35. League of Nations. Geneva. 1935. 250.

<sup>44</sup>A „24 óra-politika” és az aranyzállítási kötelezettség nem szerepelt a hármás megállapodásban. Ezt Washington később – kiegészítő nyilatkozat formájában – közölte az aláírókkal. Elfogadása tehát egyfajta kényszer alatt történt, mert a létrejött megállapodás értelmezéseként kellett

## 6. Kereskedelempolitika

Az amerikai kereskedelempolitika és a keynes-i gondolkodás összefüggéseinek vizsgálatánál előre kell bocsátani, hogy a par excellence kereskedelempolitika viszonylag korlátozott szerepet játszik Keynesnél. A kereskedelempolitikai megfontolások a 20-as évektől a tőkés gazdaságok – elsősorban az angol nemzetgazdaság – egyensúlyi problematikájával összefüggésben jelennek meg gondolkodásában. Mint erre már utaltam, Keynes lényegében csak a világválság fejleményeinek nyomására jut el odáig, hogy kétségbe vonja a szabadkereskedelmi doktrína érvényét a 20. század megváltozott viszonyai között. A kereskedelempolitika a világgazdasági folyamatok kivédését szolgáló eszközzé, egyben a nemzetgazdaság fejlesztésének emelőjévé válik elméleti rendszerében. Ezekről az évektől a kereskedelempolitikai megfontolások a valutapolitika alternatíváiként jutnak szerephez a keynes-i gondolkodásban. A valutapolitika alternatíváiként akkor, amikor nincsenek meg a feltételek a helyesnek tartott valutapolitika érvényesítésére. A mindenkor helyzet realitásaihoz igazodó keynes-i elmélet 1931 tavaszán frappáns példát szolgáltat a kereskedelempolitika ezen „árnyék”-szerepéről, amidőn az aranystandard tényét tudomásul vevő Keynes vámok bevezetésére tesz javaslatot, majd az aranystandard félével később történt feladása után visszavonja azt, mivel az új helyzetben úgy véli, hogy az aranystandard felfüggesztése hatékonyabban szolgálja majd Anglia érdekeit, mint a korábban ajánlott vámok rendszere.

Az angol kormány 1932 tavaszán az Import Duties Act elfogadásával protekcionista jellegű kereskedelempolitikát vezet be, majd az év derekán kialakítja Ottawában a brit birodalmi preferenciális vámrendszert. Keynes tudomásul veszi az angol kereskedelempolitika fordulatát, csakúgy, mint annakidején az aranystandardra való visszatérést. A kész tények elfogadása azonban mást jelent 1932-ben, mint 1925-ben. A font aranyalapon, a világháború előtti aranyparitással történt stabilizációját Keynes súlyosan elhibázott lépésnek tekinti, amit nem szűnik meg bírálni, majd – számolva a befejezett tényekkel – változtatott koncepciót dolgoz ki. Az 1932-ben bevezetett birodalmi protekcionizmust viszont nem helyteleníti. A szabadkereskedelem-eszménynek hátat fordított Keynes a gazdasági válság éveiben világszerte kiépült protekcionista erődrendszerben egyrészt a világgazdasági folyamatoknak való kiszolgáltatottság mérséklését segítő eszközt, másrészt olyan falat lát, amely mögött kibontakozhat az új keresés. A keynes-i elemzés most azokra a tapasztalatokra hivatkozik, amelyek azt bizonyítják, hogy a laissez-faire kapitalizmus fetise, a nemzetközi munkamegosztás az új piacok meghódítását célzó „gazdasági imperializmus” gyakorlatként jelentkezik, és szorosan hozzákapcsolja a tőkésállamot a külföldi országok fluktuáló gazdaságpolitikájához.<sup>45</sup> Ezért hatókörét korlátozni javasolja; a tőkésállamnak akciószabadságra van szüksége a külföldről érkező impulzusok kivédéséhez.

tudomásul venniük. Lényege az volt, hogy Washington naponta állapította meg: mely országok jogosultak amerikai arany vásárlására. Az elbírálás alapja az volt, hogy a partnerek megfelelő áron és feltételekkel feljárnának-e aranyat megvétele az Egyesült Államoknak. Az aranyszállításoknak így elvileg kölcsönösnek kellett lenniük. Következésképp nem változhattak a világ-aranyelosztás egyenlőtlenségei.

<sup>45</sup>J. M. Keynes: National Self-Sufficiency. The New Statesman and Nation, 1933. júl. 8. 37.

Keynes különbséget tesz az abnormis viszonyok, a „kemény tények” hatására bevezetett korlátozások és a gazdaságpolitika szerves részévé vált szabályozók között. Az előbbieket ártalmasnak tartja, felszámolásukat sürgeti. De indokoltnak minősül szemléletében a nemzeti gazdaságpolitika állandó eszközeinek szerepét betöltő szabályozók alkalmazása.<sup>46</sup> Nem részletezi ezeket. Így nem állapítható meg: mit tekint ésszerűnek a nemzeti erőforrásokkal való okszerűbb gazdálkodás érdekében, és mit minősít a rendellenes állapotok káros nemzetközi kihatású, megtorlást kiváltó következményeinek. Keynes tehát a tőkésállam számára ésszerűen lehetséges mértékű gazdasági függetlenülést sürgeti; a nemzetközi munkamegosztást nem zárja ki, de részleges trónfosztásáért tör lándzsát.

Az, ami az Egyesült Államokban a Roosevelt-kormány hivatalba lépését követő hónapokban történt, tendenciájában egyezett a keynes-i szemlélettel. Az amerikai mód-szerek azonban részben eltértek Keynes receptjétől és az európai gyakorlattól. A New Deal gazdasági külpolitikája nem élt az Európa egyes részein alkalmazott valuta-korlátozások, klíring-megállapodások, többes árfolyamok fegyverével, s ugyanez vonatkozott a Keynes által ésszerű keretek között indokoltnak tekintett nem-vám jellegű kereskedelmi korlátokra (pl. kvóták). A vámemelés eszközét – amiről Keynes hasonló módon vélekedett – szintén nem alkalmazta a Roosevelt-kormány. Erre nem is volt szükség, hiszen a hivatali előd már csaknem prohibítív hatásúvá élezte az amerikai vámfalat 1930-ban. A külföldi folyamatok hatásának mérséklését az aranystandardról való letéréssel oldotta meg Washington. Ennyiben viszont összhangban volt az amerikai gyakorlat Keynes eredeti álláspontjával.

Az amerikai gyakorlat tendenciájának és Keynes felfogásának egyezése addig tartott, amíg a Roosevelt-kormány az amerikai értelmezésű elszigetelődést érvényesítette gazdaságpolitikájában. Amikor azonban 1934-től megkezdődött a New Deal kifelé fordulása, konfliktus keletkezett az amerikai kereskedelempolitika és a keynes-i szemlélet között. Az 1934. június 12-én hatályba lépett kereskedelmi törvény (Reciprocal Trade Agreements Act) a kereskedelmi kapcsolatok liberalizálásának jegyében jött létre.<sup>47</sup> A törvény végrehajtásáért felelős külügyminisztérium „új szabadkereskedelem” eljövételét hirdette, amely visszahelyezi trónusára a 19. század kereskedelempolitikai doktrínáját: a legnagyobb kedvezmény elvét, s újból kibontakoztatja a valamennyi tőkésállam számára előnyös nemzetközi munkamegosztást. De Keynes már levonta a tanulságokat a nemzetközi munkamegosztás működéséből. A laissez-faire kapitalizmus eme eszménye könnyűnek találtatott elemzésében, s íme most a tőkésvilág legerősebb országa ennek restaurációjára készül. Keynes felfogásában a nemzetközi munkamegosztás az erősebb érdekeinek érvényesülésével, gazdasági behatolásával asszociálódott. Most azt kellett tapasztalnia, hogy a Hull külügyminiszter nevével összekapcsolt kereskedelempolitikai koncepció az amerikai árukivitel növelésének céljával indul a megvalósulás útján, holott az

<sup>46</sup>J. M. Keynes: *The Means to Prosperity*. London 1933. 30–31.

<sup>47</sup>A kormány a törvényben felhatalmazást kapott a vámok legfeljebb 50 százalékos csökkentésére. A törvény végrehajtása keretében folytatott kétoldalú tárgyalásokon Washington attól függően adott vámenedményekeket, hogy milyen mértékű vámcsökkentéseket tudott elérni az amerikai áruk számára.

Egyesült Államok kereskedelmi mérlege régóta krónikusan aktív volt.<sup>48</sup> A húsz-harmincas évek tapasztalatait szintetizáló Keynes nem békülhetett meg a liberális elvek amerikai restaurációjával, hiszen ezek valóraváltása – tehát a kereskedelmi forgalmat gátló korlátozások rendszerének lebontása – szükségszerűen magával vonta volna a tőkés-államok gazdaságpolitikájának szerves részévé vált kereskedelempolitikai szabályozó eszközök felszámolását is; a tőkésállamok többé nem védekezhetek volna az „egyenlő lehetőségek” jelszavával operáló gazdasági túlerő expanziója ellen.

A harmincas évek eseményei bőséges tanulsággal szolgáltak a nemzetközi kereskedelem való arculatáról. Keynes az Általános elmélet egyik kiegészítő jegyzetében rámutat, hogy az országok a hazai foglalkoztatottság fenntartása érdekében kétségbeesett erőfeszítésekkel rákényszerítik áruikat szomszédaikra, korlátozzák árubehozatalukat, hogy exporttöbbletetre tegyenek szert, miközben saját munkanélküliségi problémájukat a szomszéd rovására igyekeznek megoldani. Ebből az állapotból – úgymond – akkor lesz kiút, ha a nemzetek belgazdaságpolitikájukkal már megvalósították a teljes foglalkoztatottságot. Csak ekkor juthat majd ismét érvényre a nemzetközi munkamegosztás és újulhat meg a nemzetközi kölcsön-áramlás, mert már nem hatnak azok a gazdasági erők, amelyek valamikor szembeállították az egyes országok érdekeit.<sup>49</sup> Az exporttöbblet erőltetésének elítélése már korábban jelentkezik Keynesnél. Egyik 1932-ben megjelent tanulmányában találóan „koldulás a szomszédomtól”-politikának nevezi azt a gyakorlatot, amidőn a tőkésállam partnerei rovására próbálja exportpiacait bővíteni, miközben visszafogja importját („beggar-my-neighbour policies”).<sup>50</sup>

## 7. Állami közmunka- és beruházási politika

A keynes-i beruházáspolitikai koncepció és a New Deal gyakorlata közti kapcsolat vizsgálatánál abból a tényből célszerű kiindulni, hogy a világgazdasági válság hatására több tőkésországban – köztük az Egyesült Államokban – egyre inkább felismerik az állami közmunkák programjának mint a foglalkoztatási helyzet javítását segítő emelőnek szerepét. A világgazdasági válság és az azt követő évek fejleményei valósággal kikényszerítik a közmunka-programok rendszerre fejlesztését, s e folyamat gerjesztésében sokkal inkább a mindennapok súlyos realitásainak jut döntő szerep, semmint a közgazdasági gondolatnak. Az utóbbi közvetett hatása és e hatás továbbgyűrűzése tekintetében a Keynes-szel foglalkozó polgári irodalom többnyire feltevésekre szorítkozik.<sup>51</sup> Tény azonban, hogy mire véglegesen megformálódik a keynes-i koncepció, az Egyesült Államokban már folyik a közmunka-program megvalósítása.

<sup>48</sup> Az exporttöbblet a 20-as években (eltekintve az abnormisan magas 1920–21. évi értékektől) évi 375 és 1037 millió dollár közt ingadozott; a 30-as évek elején 225 és 477 millió dollár volt a két szélső érték. Ld. *Historical Statistics of the United States 1789–1945*. 243–244.

<sup>49</sup> *J. M. Keynes: The General Theory of Employment, Interest and Money*. London 1936. 24. fejt. 382–383.

<sup>50</sup> *J. M. Keynes: The World's Economic Crisis and the Way of Escape*. London (1932). 74.

<sup>51</sup> Ld. pl. *R. F. Harrod: The Life of John Maynard Keynes*. 448–450; *Benjamin Higgins: Keynesian Economics and Public Investment*. *The New Economics*. 468–470.

Az állami közmunka-program finanszírozása viszont az a terület, amely arról tanúskodik, hogy a New Deal csak megkésve jut el a közmunka-finanszírozás Keynes által javasolt módszerének tudatos érvényesítéséhez a költségvetési politikában. Keynes az államkölcsonök növelésében látja a finanszírozás fő forrását, s ez a költségvetési deficit tudomásulvételével jelent egyet. Mint erre már utaltam, a Roosevelt-kormány kezdettől fogva felismeri ugyan az állam szerepét a foglalkoztatottság javításában, de a New Deal kezdeti szakaszán még erősen hat a költségvetési egyensúly követelménye. Ezt szavakban még akkor is vallja a kormányzat, amikor a közmunka-program kibontakozásával már nyilvánvaló, hogy új útra kell térni a költségvetési politikában. A Roosevelt-kormány azonban inkább szükséges rossznak, semmint a gazdasági talpraállást segítő, tudatosan vállalt gazdaságpolitikai eszköznek tekinti a költségvetési hiányt. Az elnöki hivatal gazdasági tanácsadó-testületének egyik tagja a 40-es évek végén publikált tanulmányában azt írja, hogy a Roosevelt-kormány csak az 1937/38. évi gazdasági válság hatására jutott el a Keynes által javasoltakkal összhangban álló deficit spending-politika következetes alkalmazásához, s a kölcsönökkel finanszírozott közmunkák politikája valószínűleg akkor is megvalósult volna, ha a közgazdászok egyetlen sort sem írnak a deficit spendingről.<sup>52</sup>

Keynes hosszú utat tett meg, amíg eljutott annak a felismeréséig, hogy az állami beruházások munkálnak a leghatékonyabban a foglalkoztatási helyzet javításán. Korábbi munkái közül az „A Tract on Monetary Reform”-ban még kizárólag a monetáris politika játssza a foglalkoztatás motorjának a szerepét. A „Treatise”-ben már megjelenik az állami közmunka-tevékenység. Ekkor még csak végső megoldásként tartja számon Keynes ezt a tevékenységet, arra az esetre, ha a monetáris politika, azaz a kamatláb csökkenése nem hozza meg a gazdaság fellendülését.<sup>53</sup> A fontválság küszöbén, 1931. augusztus 15-én megjelent cikkében már azt írja, hogy a kormány által felvett kölcsön „természet adta gyógyszer”, amely válság idején meggátolja a termelés megbénulását; a kölcsönrel közmunkákat kell finanszírozni.<sup>54</sup> Egy rádióelőadásában grandiózus tervről szól, London egyik részének lebontását és újjáépítését propagálja, ami foglalkoztatást biztosít a könyöradományokon tengődő munkanélkülieknek.<sup>55</sup> Az Általános elmélettel zárul a foglalkoztatási helyzet javítását elősegítő módszerek mérlegelésének folyamata. A monetáris politika visszavonul. Keynes valószínűtlennek tartja, hogy a kamatlábbal kapcsolatos bankpolitika önmagában képes lesz a beruházások optimumának a biztosítására. Fogalmazása kategorikus: „A beruházások átfogó szocializálása bizonyul majd az egyetlen eszköznek, amely biztosítja a megközelítőleg teljes foglalkoztatottságot.”<sup>56</sup> E felfogásban központi szerepet kap a közmunka-politika, amely immár nem a válságból való kilábalás emelője, hanem a gazdaságpolitika szerves része, tehát a folyamatos gazdasági tevékenység alapvető szabályozója. Az állam felelőssége fokozódik „a beruházások közvetlen szervezésében”.<sup>57</sup>

Az előzőekből kitűnik, hogy az állami közmunkapolitika keynes-i koncepciójának evolúciós folyamatában bizonyos állomások figyelhetők meg. Az érlelődést meggyorsítja a

<sup>52</sup> *Gerhard Colm*: Fiscal Policy. Uo. 450–451.

<sup>53</sup> *J. M. Keynes*: A Treatise on Money. London 1930. II. köt. 376.

<sup>54</sup> *J. M. Keynes*: The Economy Report. Essays in Persuasion. 161.

<sup>55</sup> *J. M. Keynes*: Saving and Spending. Uo. 153–154.

<sup>56</sup> *J. M. Keynes*: General Theory. 378.

<sup>57</sup> Uo. 164.

világgazdasági válság és az azt követő néhány év, de a koncepció gerincét képező célkitűzés – a foglalkoztatási helyzet javítása – már a válság kezdetén tisztázott, tehát jóval előbb, mintsem a Roosevelt-kormány az állami politika rangjára emelte volna a közmunkák programját. A deficit spending pedig – az 1931 derekán írt cikk végletes megfogalmazásában – már akkor erénynek minősül Keynesnél, amikor az Egyesült Államokban még a konzervatív költségvetési politika sérthetlenségét valló köz-társaságpárti kormányzat van hivatalban. A deficit spending azonban utat tör magának, s a New Deal során, főként annak második szakaszában, elválaszthatatlanul összefonódik az anticiklikusan ható beruházási és közmunka-tevékenységgel. A szövetségi kormányzat kiszélesülő funkciói között döntő helyet kap a hatékony kereslet gerjesztését célzó közmunka-politika; polgárjogát a világgazdasági válság rombolása és az annak következményeként végbement eszmei földcsuszamlás biztosítja. A válság tapasztalatai súlyos tényekkel bizonyítják a laissez-faire állameszményének tarthatatlanságát, az állam benem-avatkozását hirdető liberális nézetek anakronizmusát, a kapitalizmus egyensúlyra törekvő, harmonikus fejlődését valló közgazdasági gondolat csődjét. Keynes teóriája a hitelét veszített eszmények és nézetek romhalmazán hatol előre. A laissez-faire-t búcsúztató szavai, amik a húszas évek derekán hangzottak el, új értelmet kapnak a harmincas évek illúzióromboló, kijózanító valóságának fényénél, s valójában most találunk fogékony talajra. Azt fogalmazza meg Keynes, amit a munkanélküli tömegek kilátástalan helyzetük ellen lázadva követelnek. Annak a torz eszmevilágnak a száműzését sürgeti, amely a válsággal akarja elvégeztetni az árak és a költségek közti – prosperitás idején keletkezett – aránytalanságok kiküszöbölését, s amely a munkanélküliséggel együttjáró bér-csökkenéseket a profit növelésének és az egyensúly helyreállításának eszközeként fogja fel. A liberális felfogásban az állam az egyensúly irányában ható tendencia gátlója – nincs tehát szükség akadályozó tevékenységére. A nélkülöző amerikai milliók saját tapasztalataikon mérhették le, hogy a Roosevelt-kormány felfogása az állam funkcióiról szakítást jelent az előd szemléletével, a szövetségi kormány nem hagyatkozik többé a „kemény tények” kiegyensúlyozó szerepére, hanem talpraállást ösztönző új emelőkkel próbálkozik, s beépíti azokat a gazdaság mechanizmusába, köztük a közmunka-programot.

Az állami közmunka- és beruházási politika keynes-i koncepciója két vonatkozásban mutat túl a belgazdaság szféráján és kapcsolódik a gazdasági külpolitikához. Az egyik Keynes azon tétele, amely szerint a teljes foglalkoztatottság hazai megteremtése után nyílik csak meg az út a gazdasági kapcsolatok liberalizálása felé.<sup>58</sup> A másik a nemzeti közmunka- és beruházási politikák összehangolása. Keynes az 1933-ban megjelent „The Means to Prosperity” című tanulmányában veti fel a kérdést, és erőteljesen hangsúlyozza a kölcsönökkel finanszírozandó, megnövelt közmunkák nemzetközi koordinációját. Kifejti, hogy csak akkor vezethetnek sikerre belátható időn belül a világ-árszínvonal emelését célzó erőfeszítések, ha több ország nagyjából egyidejűleg valósít meg közmunkákat, mert csak ilyen módon kerülhető el, hogy a fizetési mérlegekre nyomás nehezedjék.<sup>59</sup>

<sup>58</sup> Vö. a 61. oldalon írottakkal.

<sup>59</sup> *J. M. Keynes: The Means to Prosperity. 24.* – Keynes e munkájában vezeti be a multiplikátor-életet.

Keynes a tőkésrend stabilitása szempontjából nagy horderejű követelményt fogalmaz meg. Tanulmányának megjelenése időpontjában azonban hiányoztak a feltételek a nemzeti közmunka-politikák nemzetközi összehangolása számára. A nemzetközi atmoszféra nem volt alkalmas olyasfajta állami tevékenységek világméretű koordinációjára, amelyek még nemzeti keretek között is csak bontakozóban voltak. Mindamellett a keynes-i elgondolásnak megvolt a maga aktualitása.

Keynes tisztában volt azzal, hogy a közmunka-program hatására fokozódnak majd az importigények, ami a fizetési mérleg megterhelését vonja maga után; ez viszont odavezet, hogy a tőkésállam visszariad a közmunkáktól. Azért foglal állást a tőkésállamok közmunkapolitikájának koordinációja mellett, mert azt feltételezi, hogy ha több ország egyidejűleg valósít meg közmunka-programot, a fizetési mérlegek megterhelései egymást kölcsönösen semlegesítik, azaz kiküszöbölődik negatív hatásuk. Keynes nem fejt ki részletesen javaslatát, de gondolatmenetének logikája jelzi, hogy miként képzei a párhuzamos közmunka-programok által gerjesztett folyamat menetét: a tőkésállamok egyidejűleg foganatosítják intézkedéseiket, így valamennyinél jelentkezik a megnövekedett importigény, s ezt csak az egymás közti áruszállításokkal lehet kielégíteni. (Keynes valamennyi tőkésállamot bevonja tervébe, s feltételezi, hogy az világméreteken valósul meg.) Ami tehát az egyik országnál megnövekedett behozatalként jelentkezik, az a többinél fokozott kivitelt jelent. Más szóval: a közmunkák révén előállt importnövekedés nem járhat a fizetési mérleg megterhelésével, mert a keynes-i séma szerint a tőkésállam megnövekedő importjának fedezetét fokozódó exportja teremti elő. Keynes e gondolatmenettel eljut a gazdasági kapcsolatok kiegyensúlyozásához. Felfogása a kor gyakorlatának ellentéte: a már említett „koldulás a szomszédomtól”-politikával vitázik, s a 30-as évek gyakorlatával szemben az import-növekedés vállalására ösztönöz.

Keynes alapvetően az Egyesült Államok potenciáljára építi tervét, mint ahogy elméleti rendszerének nemzetközi vonatkozásait mindenkor az amerikai gazdaság állapotaival és fejlődési irányzataival összefüggésben vizsgálja. Amikor a közmunkák nemzetközi összehangolását sürgeti, mindenekelőtt az amerikai közmunka-program kiszélesedésére számít, és ennek kapcsán remél jelentős importbővülést az Egyesült Államokban. Ez adja tervének aktualitását a New Deal első évében. A közmunka-programok nemzetközi koordinációjának tétele mögött tehát elsősorban a magas szinten stabilizált amerikai gazdaság és a teljes foglalkoztatottság kívánalma húzódik meg. E felfogásban a tőkésrend konszolidációján munkáló stabilizátor szerepe jut az Egyesült Államoknak.

Az amerikai fejlemények kevés reménnyel tölthették el Keynest. A New Deal képtelen volt a foglalkoztatási probléma megoldására; még a második világháború kitörésekor is 8 millió körül volt a munkanélküliek száma az Egyesült Államokban.<sup>60</sup> A közmunka-program nem kapcsolódott a kereskedelempolitikához. A külön utakon haladó washingtoni kereskedelempolitika nem töltötte be a neki szánt nivelláló szerepet; lényegileg a Keynes által helytelenített módon törekedett a fő cél, az export bővítésére. Az import fokozása e fő célnak rendelődött alá. Ha nem is deklarálódott egyértelműen az exporttöbblet célja, sőt időnként homályos kijelentések hangzottak el hivatalos részről a

<sup>60</sup> Historical Statistics of the United States 1789–1945. 65.



gazdasági kapcsolatok egyensúlyáról,<sup>61</sup> az amerikai realitás a „koldulás a szomszédomtól” gyakorlatára emlékeztetett. Amikor pedig bekövetkezett az 1937/38. évi válság, az Egyesült Államok az importkorlátozás politikájára tért át, ami a világ-összimportot mintegy egyharmaddal csökkentette.<sup>62</sup>

A közmunka-programok nemzetközi koordinációja nem lehetett a tőkésállamok gazdaságpolitikájának megoldandó feladata a 30-as évek viszonyai között. Keynes sem veti fel többé a gondolatot az évtizedben. Tételének racionális magva – a teljes foglalkoztatottság biztosítása – a második világháború utáni világgazdasági rendezés előmunkálatainak lesz egyik központi kérdése, hogy azután a negyvenes évek végén meghiúsult ún. havannai charta szövegében újból megjelenjék a nemzetközi összehangolás gondolata. Nincs azonban többé szó közmunka-programok koordinálásáról. Ez a kíváncsolság a második világháború utáni zilált nemzetközi gazdasági helyzetben – ha lehet – még irreálisabb volt, mint a 30-as években. Mindössze egy ajánlás jellegű szöveg került a chartába, amely a nemzeti foglalkoztatási politikákkal, irányzatokkal és problémákkal kapcsolatos információcserét tanácsolta a létrehozandó nemzetközi kereskedelmi szervezet majdani tagállamainak, oly módon, hogy az információk cseréje az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa égíse alatt valósuljon meg. Egy másik ajánlás a nemzeti keretek között megvalósított intézkedések összehangolt akciókkal történő kiegészítésére hívta fel a tagállamokat.<sup>63</sup> A világkereskedelmi szervezet azonban nem jött létre, aminek fő oka éppen az volt, hogy az új lendületet vett amerikai protekcionizmus erői elutasították az Egyesült Államokra háruló gazdasági külpolitikai kötelezettségeket. A Truman-adminisztráció a havannai charta dezavualásával arról tett tanúbizonyságot, hogy nem hajlandó nemzetközi kötelezettséget vállalni a tőkésvilág gazdasági konszolidálásának érdekében végrehajtandó kereskedelempolitikai fordulatra, jóllehet hegemon szerepe konzekvenciájaként ezt várták az Egyesült Államoktól partnerei. A foglalkoztatási helyzet javítása nemzeti feladat maradt, mint ahogy a 30-as években is az volt. A nemzetközi harmonizálás keynes-i gondolata a második világháború után sem valósíthatott meg.

\*

Keynesnek nem adatott meg, hogy irányító poszton váltsa valóra gazdaságpolitikai koncepcióját.<sup>64</sup> A tárgyalat időszakban egyetlen alkalommal kerül a politikai hatalom közelébe. 1928 telén a liberális párt a következő év parlamenti választására készül; Keynest felkérlik, hogy vállaljon képviselő-jelöltséget liberális párti programmal. 1929 tavaszán pamfletet bocsát ki a liberális párt, amely – címe is jellegzetes: „Le tudjuk

<sup>61</sup> Francis B. Sayre külügyi államtitkár például azt a kijelentést tette 1935-ben, hogy a kereskedelempolitika célja az amerikai kivitel fokozása, valamint a kiviteli többlet mérséklése. Idézi *Arthur M. Schlesinger, Jr.: The Coming of the New Deal*. London, Melbourne, Toronto (1960). 248.

<sup>62</sup> *Review of World Trade*. League of Nations. Geneva. 20–21.

<sup>63</sup> Havana Charter for an International Trade Organization. (Washington 1948.) 30–32.

<sup>64</sup> Ide nem értve az első világháború előtti és alatti éveket. Keynes 1915–19 között a brit pénzügyminisztériumban teljesít szolgálatot, majd a párizsi békekonferencián a pénzügyminisztérium képviselőjeként, illetve a Legfelsőbb Gazdasági Tanácsban a miniszter helyetteseként tevékenykedik. Ezek az évek – amelyek posztjáról való lemondással zárulnak – még fém elhatározóak későbbi fejlődése szempontjából.

küzdeni a munkanélküliséget” – Keynes közmunkákkal kapcsolatos nézeteit tükrözi. Keynes sajtókampányt indít Lloyd George támogatására, és üzememberek gyűlésén védi foglalkoztatási programját. A kormány „fehér könyv” kiadását tartja szükségesnek, amely a keynes-i programmal vitázik. A választáson a liberálisok elenyésző kisebbségben maradnak. Keynes előtt bezárul a politikai szereplés kapuja. Tagja a miniszterelnök által 1930-ban létrehozott gazdaságpolitikai tanácsadó testületnek, de a küzdőteret számára az elkövetkező években elsősorban a szakmai fórumok jelentik. A gazdaságpolitika irányítói számára a keynes-i elmélet – oppozíció, ami nem érvényesíthető a gazdaság-irányításban. Annak tekintik az ortodox közgazdasági gondolat képviselői is, akikkel (köz-  
tük a napjainkban Nobel-díjban részesített Friedrich Hayek professzorral) Keynes éles vitákat folytat. A közmunkákról folyó elméleti vita nagyon is gyakorlati jelentőségű; az ortodoxia képviselői kétségbe vonják a közmunkák szerepét a foglalkoztatási helyzet javításában.<sup>65</sup>

\*

Az elmondottakkal azt kívántam bizonyítani, hogy a vizsgált témakörök vonatkozásában nem lehet közvetlen és egyértelmű összefüggést kimutatni a keynes-i elméleti rendszer és a New Deal között. Még kevésbé lehet azt állítani, hogy az amerikai gazdaságpolitika következetesen alkalmazta Keynes tételeit. Sem a New Deal nem valósított meg „tisztán” keynes-i gondolatokat, sem Keynes nem fogta fel modellként az amerikai gyakorlatot, bár több vonatkozásban impresszionáltak a New Deal törekvései és intézkedései. Valójában változó intenzitású, áttételekkel, az elmélet és a gyakorlat közti szükségszerű ütközésekkel és fáziseltolódásokkal bonyolulttá tett kölcsönhatásról lehet beszélni. Ennek során a keynes-i elmélet közvetve – a Roosevelttel közvetlen környezetében működő tanácsadó testület, az ún. agytröszt tagjain és más szakembereken keresztül – bizonyos mértékig megtermékenyítőleg hatott a New Dealre. Másfelől Keynes élénk figyelemmel kísérte a New Deal-intézkedéseket, amelyek némelyikében nézeteivel rokon elemeket fedezhetett fel. Az amerikai kísérleteket azért részesítette megújulóan bírálatban, mert azokban – következetlenségeik, ellentmondásosságuk, kellő elméleti megalapozottság nélkül végrehajtott rögtönzéseik, olykor helytelenített módszereik ellenére – a tőkésrend konszolidálásán munkáló erőfeszítéseket látott. Hozzátehető, hogy e kísérletek az Egyesült Államokban folytak, abban az országban, amely Keynes fel-fogásában központi szerepet kapott a tőkés gazdaságokra gyakorolt impulzusok révén.

A keynes-i elmélet és a New Deal kapcsolata – egyezések és eltérések szövevénye. Tanulmányozóját gyakorta csábítják egyértelműnek tűnő egyezések, hogy azután ezeken keresztül leegyszerűsítetten szemlélje az elmélet és a gyakorlat kapcsolatát. Az alaposabb vizsgálódás azonban rávezeti, hogy e kapcsolat valójában sokkal összetettebb, semhogy a New Deal-intézkedéseket a keynes-i tételek közvetlen derivátumaként lehetne kezelni. Mégis, a tényleges, valamint a látszat-egyezésekre alapozott egyszerűsítés valóban támaszkodhat egy alapvetően fontos tényre, s így van bizonyos létjogosultsága: Keynes azokat a súlyos gondokat fogalmazta meg elméletében, amik az utca emberét gyötörték a 30-as

<sup>65</sup> Keynes és a liberális párt viszonyára nézve I. R. F. Harrod: *The Life of John Maynard Keynes*. 395–397.

években. A tömeges munkanélküliség, nyomor, árzuhanások, megvásárolhatatlan áru-feleslegek, a gazdaság „vak erőinek” való kiszolgáltatottság pusztító éveiben a tőkésvilág nélkülöző milliói a maguk módján arra kerestek választ, amit Keynes elméletileg vetett fel és vizsgált. Seymour Harris ezt úgy fogalmazza meg, hogy az utca embere – anélkül, hogy tudatában lett volna a forrásnak – olyan érveket használt, amiket Keynes tett köz-hellyé.<sup>66</sup> A valóságot – úgy vélem – inkább a következő fogalmazás közelíti meg: az utca emberének a mindennapok kegyetlen realitása adta a szájába azokat a szavakat, amik Keynes gondolkodásában elméletileg tükröződtek vissza. De nemcsak az utca emberének követeléseiről volt szó. A New Deal-irányítók megnyilatkozásainak is keynes-i „kicsengése” volt, de ez nem annyira a brit közgazdász elméletének ismeretéből következett, mint inkább abból, hogy Keynes tételei adekvát módon fogalmazták meg a mindennapok „közhelyeit”. Az ipari újjáépítés rövidéletű szerve, a National Recovery Administration első vezetőjéről, a túlfűtött aktivitású Johnson tábornokról aligha tétel-lezhető fel, hogy ismerte Keynes elméletét. Mégis, Keynes módjára fogalmazott, amikor kijelentette, hogy mivel egyetlen milliomos sem képes napi negyven dollárért sonkát és tojást vásárolni, a válságból az a kivezető út, ha minden amerikai számára lehetővé teszik, hogy naponta ötven centet költsön sonka és tojás vásárlására.<sup>67</sup>

A New Deal és a keynes-i elmélet aszinkronitását talán Keynes 1938. február 1-i, Roosevelthez intézett levelén lehet a legtisztábban lemérni.<sup>68</sup> A levél, amely az Egyesült Államokat sújtó 1937/38-as válság vége felé íródott, féltő aggodással vegyes kiábrándult-sággal vonja meg a New Deal mérlegét. A tömör mondatokból éles kritika csendül ki, amely a New Deal-teljesítményeket immár néhány év történelmi távlatából szemléli. Keynes nemcsak a New Deal jövőjéért aggódik, hanem a demokratikus országok – úgymond – „progresszív ügyét” is félti, mert a New Deal kudarca csapást mérne azokra a külföldi törekvésekre is, amelyek inspirátora az amerikai példa. A levél szerzője elnézést kér, amiért bírálatában túllépi a megengedett határt, de szókimondó megállapításai „egy lelkesült jóakarótól” származnak, aki elfogadja azt a nézetet, hogy a tartós beruházá-soknak egyre inkább állami irányítás alá kell kerülniük, aki rokonszenvezik az amerikai mezőgazdasági politikával, ragyogónak tartja a tőzsde megrendszabályozását, fontosnak tekinti a kollektív bérszerződéseket és egyetért a bér- és munkaidő szabályozással.

Ha egyetértés van a célok és a tett intézkedések tekintetében, nem lehet-e akkor a keynes-i elmélet és a New Deal-gyakorlat egyezéséről beszélni? Ha nem, akkor hol van az aszinkronitás gyökere?

A választ megadja az idézett Keynes-levél.

Keynes szemügyre veszi az amerikai gazdaság talpraállását előidéző fő tényezőket. Ezek a következők: az amerikai hitelrendszer problémáinak megoldása, olcsó hitelek biztosítása; a munkanélküliek segélyezési rendszerének kialakítása; állami köz-munkapolitika; a fogyasztási javak iránt megnőtt kereslet kielégítéséhez szükséges beru-házások; a gazdasági talpraállás továbbgyűrűzése. E tényezők együttes hatása azonban elmaradt a várakozásoktól, amiket a jövőbeni kereslet túlbecsüléséhez vezető téves

<sup>66</sup> S. E. Harris: Keynes' Influence on Public Policy. The New Economics. 18.

<sup>67</sup> Uo. 16.

<sup>68</sup> Idézi S. E. Harris: John Maynard Keynes. Economist and Policy Maker. New York, London 1955. 194–196.

optimizmus táplált. A keynes-i bírálatból kitűnik, hogy a felsorolt tényezők nem kapcsolódtak össze egymás hatását felerősítő módon, nem alkottak tehát szerves egységet az amerikai gyakorlatban. A bajok mozzanatai: a hitelellátás megjavítása önmagában nem gerjeszthetett megfelelő keresletet; a munkanélküliek segélyezésének hatása kimerült a foglalkoztatottság javulásával, többé nem munkált tehát kedvezően a gazdaság előrelendítésén; a közmunkákat drasztikusan csökkentette a kormányzat az elmúlt évben; az egyéb beruházások nem hatottak ösztönzőleg, amint elakadt a fellendülés üteme; a talpraállás továbbgyűrűzésének az lett volna a feltétele, hogy a gazdasági gépezet szüntelenül kínálja az új lehetőségeket, de a folyamat visszajára fordult.

Keynes a bajok gócat az építkezés, a közszolgáltatások és a közlekedés terén szükséges és lehetséges nagymérvű beruházások elmaradásában jelöli meg. Nem menti fel a felelősség alól a Roosevelt-kormányt, amiért példátlanul nagy lehetőségeket hagyott kihasználatlanul és túlságosan sok értékes időt vesztegetett el.

A levél hanghordozásán a körülmények nyomása érződik: a tőkésvilág az Egyesült Államokból kiáramló újabb világgazdasági válság kirobbanásától tartott. A nemzetközi politika alakulása azonban más irányt szabott a fejlődésnek. A második világháború érlelődése új lehetőségeket teremtett az Egyesült Államok számára, amely immár nem a New Deal viszonyai között kereste a megoldást az amerikai gazdaság bajaira.

*И. Ланг: Кейнс и Новый Курс (New Deal)  
(Резюме)*

Джон Мейнард Кейнс исходил из проблем Англии в разработке своей теоретической системы, но его взгляды основывались на горизонте всемирной экономики. Таким образом он должен был считаться с последствиями в масштабах мировой экономики американского экономического потенциала. В оформлении его теории во все время играло значительную роль функционирование американской экономики. Перед 1929 годом он ищет использующего в экономической политике теоретического ответа на вопросы, выходящие из экономического преимущества в процветающей Америке. Между 1929–1933 гг. исследует возможности защиты против кризиса, ходящего из США, а после 1933 г. изучает альтернативы интерденденции капиталистического мира. Автор в статье проследует оформление теории Кейнса в свете произведений о опубликованных в 20-ых и 30-ых гг. Автор показывает позиции Кейнса в альтернативах военных долгов, репараций, стабилизации фунта в 1925 г., экономического становления и консолидации, свободы торговли и протекционизма, монетарного и коммерческо-политического подхода, стандарда доллара и управлении валюты, международного сотрудничества и национальной ауторхии.

Кейнс сочувствует Новому Курсу, и в нем видит стремления показывающие черты близкие своим взглядам. В то же время он подвергает критике противоречивые распоряжения, без нужной научной основы. С конца 1933 г. его сомнения размножились. Он недоволен темпом обновления, считает неудовлетворительными общественные работы, возражает против неуверенности, исходящей из экспериментов, он считает слишком быстрыми стремления к реформам, ошибочной политику доллара. В середине 30-ых гг. показывается своеобразная двойственность в его взглядах. Он ищет разные пути и методы свободы экономического выступления капиталистического государства, и в то же время он подчисляет шансы международной гарманизации внутренне-экономических акций. Эта двойственность составляет две неразделимых стороны его концепции.

Статья сопоставляет теорию Кейнса по восточной, коммерческой и инвестиционной политике с Новым Курсом. Автор устанавливает, что в последнем можно найти целый ряд

элементов взглядов Кейнса, что приводит исследователя к тому, чтобы признать Новый Курс производным теории Кейнса. На самом деле связь Нового Курса и теории Кейнса является текстурой сходств и расхождений. Под давлением моментальных ситуаций Вашингтон оперировал при помощи компромиссов; в его очерпаниях осуществлялись и фрагменты теоретических позиций. Теория не была определяющим моментом, а более обобщивала, синтезировала опыт американского праксиса. В отношении экономической мысли и Нового Курса не можно показать однозначные взаимосвязи причины и последствия.

### *I. Láng: Keynes and the New Deal*

(Abstract)

In developing his theoretical system John Maynard Keynes was considering British problems, yet his thinking covered the international economy. Thus, he had to take into account world economic consequences of the American economic potential. The ebb and flow of American economy played an important part throughout the evolution process of his theory. Prior to 1929 he was looking for theoretical answers, for economic policy purposes, to questions posed by the economic predominance of the United States, living then under the conditions of prosperity. Between 1929 and 1933 his analysis was concentrated on possibilities of withstanding the pressure of the depression emanating from America. After 1933 he was examining the alternatives of world economic interdependence. The paper follows the formation of Keynesian theory, as reflected by works published in the twenties and thirties. It presents Keynesian views on the alternatives of war debts, reparations, the 1925 stabilization of sterling, economic recovery and consolidation, free trade and protectionism, monetary versus commercial policy approach, gold standard and managed currency, international cooperation and national self-sufficiency.

Keynes was in sympathy with the New Deal whose efforts seemed to bear resemblance to his views. At the same time, he criticized the controversial American measures, for lack of proper theoretical foundation. As from the end of 1933, Keynes' reservations were growing. He was dissatisfied with the progress of recovery, found public works insufficient, blamed the experiments for causing uncertainty, considered reform endeavours as premature, condemned the dollar policy. His mind was moving in two directions toward the middle of the thirties. He was looking for ways and means of economic freedom of action for the capitalist state. On the other hand, he was pondering on the chances of international harmonization of national economic measures. In fact, he was examining two inseparable sides of his concept.

The paper compares monetary, trade, and investment implications of Keynesian theory with the New Deal. It states that several elements of Keynes' views may be found in New Deal measures, so that their student is inclined to consider the New Deal as a derivative of Keynesian theory. In fact, the relation between the New Deal and the theory of Keynes should be considered as a fabric of accord and difference. Under the pressure of given situations Washington had to resort to compromises, yet fragments of theoretical considerations played a role in the decisions, too. Theory was hardly determining the course of the New Deal, it was rather generalizing and synthesizing the lessons drawn from American practice. No unequivocal causality may be detected between economic thought and the New Deal.